

KONCEPCE ROZVOJE KNIHOVEN 2017 – 2020

PRIORITA Č. 4

PODPORA TRVALÉHO UCHOVÁNÍ A ZPŘÍSTUPNĚNÍ TRADIČNÍCH TEXTOVÝCH DOKUMENTŮ

Text koncepce zpracoval: Mgr Tomáš Foltýn
Kontaktní údaje: tomas.foltyn@nkp.cz; 739570956
Datum: 23/4/2018

Vstupní preambule

Knihovní sbírky v současnosti představují nesmírné kulturní a historické bohatství nevyčíslitelné ceny. Knihovny tvoří jeden z pilířů naší kultury a identity, jsou nepostradatelným základem pro výzkum a vývoj, pro celoživotní vzdělávání, odborné činnosti a různé další aktivity, které obohacují náš život a naplňují naše kulturní a intelektuální potřeby. Bohatá síť knihoven, dědictví našich předků, umožňuje sdílet obsah uložený v našich knižních sbírkách občanům jak velkých měst, tak regionů. Rostoucí podíl kreativního průmyslu na našich hospodářských aktivitách ještě více akcentuje význam knihoven a jimi poskytovaných služeb. S rozvojem digitalizace a výpočetní techniky obecně se knihovnám otevírají další možnosti zhodnocení uchovávaného obsahu. Proměna funkcí dává knihovnám nový život ve virtuálním světě informací. Význam uchovávaného obsahu v budoucnosti spíše poroste. Knižní dokumenty budou nejen významnými artefakty dokumentujícími knižní kulturu jednotlivých historických období, ale i garantem autenticity v proměnlivém světě digitálních médií. Trvalé uchování národní knižní produkce tak dostává nový význam, který bude třeba naplnit.

1. Analýza současného stavu

1.1 Základní sledovatelné tendence

Knihovny v České republice nebyly naštěstí masivně postiženy ničivými dopady dvou světových válek v minulém století, což se pozitivně odrazilo na úplnosti uchovávaných sbírek. Obdobně ztráty způsobené přírodními katastrofami a rozsáhlými haváriemi a požáry jsou v našem prostředí minimální. S výjimkou požáru knihovny v Liberci a ztrát při povodních v r. 1997 na Moravě (knihovna bývalého VÚ kožedělného) a v r. 2002 v Čechách, přežily naše knihovny bez úhony. Negativní dopady však byly způsobeny dlouhým obdobím po r. 1948, kdy došlo k úpadku významu knihoven. Nebyly financovány stavby nových budov a depozitářů, scházely finanční prostředky na provoz knihoven i nákup literatury. Knihy byly uchovávány v nevhodných klimatických podmínkách, nebyly prostředky na budování restaurátorských a konzervátorských kapacit. Značné škody byly způsobeny rušením řady institucí a jejich knihoven a aktualizacemi knižních sbírek motivovanými politickými hledisky.

V minulosti bylo málo pozornosti věnováno problematice trvalého uchování, které je třeba chápat jako ucelený systém. Nelze spoléhat na izolované aktivity individuálních institucí bez koordinace v rámci např. konzervačních knihoven. V současné době je mnoho sbírek v knihovnách, které jsou pro trvalé dochování knižního bohatství nezastupitelné a které nemají povinnost trvalého uchování danou legislativou. Ohrožujících faktorů je přitom stále nezanedbatelné množství. Mnoho knihovních sbírek je ohroženo degradací kyselého papíru, který zapříčiňuje fyzický rozpad dokumentů, zejména novin. Další hrozbu představuje poškozování fondů uživateli, což způsobuje problémy v případě, že je pouze několik dostupných kopií, které jsou chráněny autorským zákonem a nelze je poskytnout badatelské obci prostřednictvím volného internetu. Problémů by se našla jistě celá řada. Řešení jsou většinou hledána pouze v národním měřítku, což je sice klíčové, nicméně je tu nečekaný prostor i pro mezinárodní spolupráci, která by mohla přispět ke snížení nákladů, efektivnímu využívání pracovních kapacit a zrychlení klíčových procesů. Smysluplnou se jeví zejména spolupráce v rámci regionu střední Evropy, kde díky společné historii, která je do značné míry spojená s dědictvím bývalé Habsburské monarchie, obdobími národního uvědomování, událostmi druhé světové války či vládou totalitních režimů, obsahují knihovny jednotlivých států mnoho podobných knihovních celků. Možnosti spolupráce lze hledat zejména v oblastech masivního odkyselování knihovních fondů, nalezení efektivních způsobů konzervace novodobých fondů, budování nadnárodních registrů či sdílení best-practices v různých oblastech moderního knihovnictví. Vše výše uvedené může výraznou měrou přispět k lepšímu naplňování cílů dlouhodobé ochrany nejen našeho, ale i evropského knižního dědictví.

Po dlouhé období před r. 1989 bylo z politických důvodů omezeno vydávání velkého množství knih a periodik, byly ostře cenzurovány rozsáhlé tematické oblasti a značné množství autorů

nesmělo veřejně publikovat. Tato omezení vedla po r. 1989 k výraznému nárůstu počtu vydávaných titulů. Vydavatelský boom, v rozporu s tehdejšími předpověďmi, trvá prakticky do současnosti a ani hospodářské krize neznamenaly výrazné snížení počtu vydávaných titulů. Tato situace klade vyšší nároky na investiční prostředky, kterých se v oblasti knihoven trvale nedostává. Důsledkem toho pak bývá rozsáhlejší vyřazování méně žádaných dokumentů, které je v konečném důsledku na úkor trvalého uchování našeho národního knižního dědictví. Zvyšuje se tím totiž tlak na využívání zbylých konzervačních exemplářů a v důsledku toho se zvyšují i ztráty a poškození dokumentů určených k trvalému dochování.

Exempláře historických dokumentů, tj. v tomto případě zejména dokumenty vydané před rokem 1800, jsou považovány za unikátní vzhledem k obsahu i k jejich individuálním a specifickým znakům. Historické dokumenty tvoří nedílnou součást paměti každého národa a strategie trvalého uchování v jejich případě by měla být založena na dokonalé evidenci a úplném poznání fyzického stavu zjištěného prostřednictvím odborných průzkumů a příp. jeho stabilizaci a uložení v optimálních klimatických podmínkách.

Také v oblasti historických dokumentů bylo problematice trvalého uchování věnováno v minulosti málo pozornosti. Před rokem 1989 byly fondy často uloženy v nevhodných klimatických podmínkách a ve zchátralých a nezabezpečených depozitářích. V průběhu 90. let došlo k mnoha krádežím v depozitářích kulturních institucí typu knihoven a muzeí a zároveň v rámci restitucí i k velkým přesunům historických knižních celků. Do té doby nedostatečná evidence těchto sbírek pozbyla mnohdy své informační hodnoty v tom smyslu, že sbírky změnily svého majitele a někdy i systém signatur. Značně zdevastované historické sbírky klášterních knihoven a církevních institucí, zabavené v 50. letech 20. století a částečně navrácené zpět v 90. letech, jsou dnes díky absenci odborné správy a patřičné evidence a nevhodnému uložení blízko své fyzické likvidace. Nedostatečně zabezpečený historický fond se navíc stává kořistí zlodějů a překupníků, cenné exempláře knih končí na zahraničních aukcích.

Ochrana historických knižních dokumentů je postižena chronickým nedostatkem odborníků, kteří k těmto památkám vytvářejí evidence (elektronické katalogy, databáze apod.) a těch, kteří pečují o jejich fyzický stav (restaurátoři, konzervátoři, preventivní ochrana).

Trvalé uchování národního knižního dědictví lze stavět pouze na dobře fungujícím systému institucí zahrnující knihovny s právem povinného výtisku, knihovny spravující významné historické knižní sbírky, ale také knihovny s důležitými oborovými a regionálními sbírkami. Uvedené knihovny by měly být legislativně vázány řadou povinností směřujících k trvalému uchování bohemikální části svých sbírek a měly by implementovat doporučení daná přijatými metodikami. Na druhé straně by tyto instituce měly být zvýhodněny při čerpání účelových dotací na aktivity spojené s daným posláním při schvalování stavebních úprav nebo novostaveb knihovnických budov a depozitářů a různými druhy služeb zaměřených na konzervaci a restaurování.

1.2. Vazba na počty exemplářů bohemikálních dokumentů

Dostatečný počet dochovaných exemplářů v daném systému institucí a jejich geografické rozmístění patří k základním předpokladům dlouhodobého dochování jednotlivých dokumentů. Pro trvalé uchování tradičních textových dokumentů nelze spoléhat na exempláře institucí stojících mimo systém nebo v soukromých sbírkách. Bohužel dosud neexistují spolehlivé nástroje pro jednoznačnou evidenci počtu dochovaných exemplářů v síti všech českých knihoven. Nicméně již nyní lze s vyšší mírou objektivitě stanovit počet exemplářů uložených v knihovnách majících konzervační povinnost. To umožňuje zvážit nastavení pravidel a postupů, které by garantovaly dochování alespoň jednoho, nebo omezeného počtu exemplářů po definovanou dobu. Počet v čase dochovaných exemplářů představuje základní parametr, který zásadním způsobem ovlivňuje pravděpodobnost dochování daného díla. Nejdůležitějšími entitami jsou v tomto úhlu pohledu tzv. Preservation Index (PI) a Time Weighter Preservation Index (TWPI). Tyto hodnoty jsou pak ovlivněny fyzikálními i procesními parametry - jedná se např. o míru přirozené degradace organických materiálů knihy, klimatické podmínky při uložení knihovních fondů a poměr ztrát. Získané parametry mohou být obecně využívány v českých kulturních institucích pro zkvalitnění a efektivnější plánování péče o svěřené knihovní fondy či papírové dokumenty díky přesnějším odhadu životnosti jejich sbírek. Výsledky výpočtu hodnot jako jsou životnost exempláře za daných klimatických podmínek nebo počet optimálního počtu přeživších exemplářů mohou vést k lepšímu stanovení priorit v péči o fondy a mohou být argumentací např. při žádosti o finanční podporu na záchranu nejohroženějších knihovních fondů. Zvláštní pozornost vyžadují poslední dochované exempláře daného vydání, či ještě vzácnější poslední exempláře jediného dochovaného vydání (v tomto případě není znám jiný exemplář daného vydání, nebo kteréhokoliv jiného). Unikátně dochovaná díla by měla být přednostně digitalizována, odkyselena či restaurována, pokud to jejich stav vyžaduje a případně doplněny další exempláře do sbírek konzervačních knihoven v daném systému, pokud se je podaří získat – měly by se stát jednou z priorit akvizičního systému.

1.3. Stav a financování skladovacích prostor a jejich dopad na trvalé dochování dokumentů

Trvalé dochování tradičních dokumentů je závislé rovněž na specializovaných, účelově vybavených stavbách skladů knih. Využívání starších budov, sloužících původně jiným účelům (zámky, budovy kostelů a dalších historických budov, plechové sklady apod.), se neosvědčilo a náklady na skladování dokumentů v těchto případech bývají s ohledem na faktor poničení druhotně podstatně vyšší. Obdobně vybavení moderními skladovacími technologiemi je finančně náročnější, příp. stávající dispozice rekonstruovaných staveb neumožňuje technologie využít vůbec.

Do r. 1989 byly stavby knihoven či knihovních depozitářů spíše výjimkou a nově budované skladovací prostory většinou nesplňovaly všechny požadované parametry a neposkytovaly potřebné podmínky. Po r. 1989 se situace výrazně zlepšila jak co do počtu novostaveb a rekonstrukcí, tak i úrovně technologického vybavení. I v posledním desetiletí je možné

sledovat trend směřující k potřebným rekonstrukcím či případně novostavbám knihoven, které se dotýkají i prostor využívaných pro skladování knižních celků, jejich zpřístupnění a následnou digitalizaci. Tyto nové budovy, jakými jsou například stavba Národní technické knihovny v Praze, Moravské zemské knihovny v Brně, Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové, či nově zrekonstruované depozitáře (například sklady Knihovny Akademie věd ČR v Jenštejně atd.) splňují mnohem lépe aktuální potřeby v dané oblasti. Nicméně bohužel příliš nevyužívají v několika zahraničních knihovnách využívané nové skladovací a transportní technologie, jež je třeba začít postupně přenášet i do našeho prostředí.

Pro skladování se stále ve větším měřítku uplatňují automatizované bezobslužné sklady ASRS (Automated Storage and Retrieval System) a pásové dopravníky, které nahrazují technologii telelift. V některých případech se kombinují obě technologie. ASRS systémy šetří mzdové náklady, zrychlují výrazně proces expedice a umožňují uchovávat dokumenty ve výrazně odlišném skladovacím prostředí (snížený obsah kyslíku, nižší teplota a vlhkost). Tyto systémy se využívají jak pro sklady s dokumenty s vyšší frekvencí využívání (univerzitní knihovny), tak v depozitních skladech, které slouží rozsáhlému regionu nebo jsou využívány jako celonárodní depozitář (Norsko). Využití technologie ASRS předpokládá kompletní zpracování dokumentů v automatizovaném knihovním systému a využití čárových kódů, nebo RFID čipů. Toto je okolnost, která v řadě případů bude komplikovat využití této technologie v České republice, byť se počet knihoven využívajících RFID technologii u nás stále rozšiřuje – například i díky podpoře v programu VISK 3.

Přes pokrok ve výstavbě nových budov knihoven a depozitářů je skladovací kapacita pro knihovní fondy stále nedostatečná a mnohé knihovny se stále potýkají s poptáváním náhradních prostor. Pokud jde o vysoce specializované sklady určené specificky pro uložení fondů paměťových institucí, je nabídka velmi malá. Využívají se ve větší míře zejména běžné sklady, které sice mají například regulaci teploty, nicméně se potýkají ve většině případů s nemalou prašností a neregulovatelnou vlhkostí?

1.4. Dotační programy a pokrytí potřeb knihoven v oblasti trvalého uchování

Po roce 2000 bylo iniciováno několik významných dotačních programů na podporu veřejných knihoven, které umožnily čerpat finanční prostředky na různé aktivity podporující trvalé uchování knihovních fondů. Do současné doby jde zejména o tyto dotační mechanismy – programy Veřejné informační služby knihoven (VISK), Knihovna 21. století a Integrovaný systém ochrany (ISO), v posledních dvou letech také zdroje Ministerstva pro místní rozvoj ČR, zejména pak program IROP určený mimo jiné i na rekonstrukce skladovacích prostor a návazných pracovišť knihoven. Největší význam mají v souvislosti s cíli koncepce jednoznačně následující podprogramy VISK:

VISK 7 : Národní program ochrany a digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru KRAMERIUS

Základním cílem národního programu Kramerius je ochrana a zpřístupnění novodobých bohemikálních dokumentů tištěných na kyselém papíru, jejichž existence je ohrožena rozpadem (křehnutím) papírového nosiče. Mezi další cíle patří i podpora ochranného reformátování dalších knihovních dokumentů, které jsou významné pro zachování našeho kulturního dědictví. Jde zejména o záchranu zvukových dokumentů, jejichž dostupnost je omezena nejen rozpadem fyzických nosičů, ale i zastaráváním a nefunkčností přehrávacích zařízení. Přes původní zaměření programu na podporu ochranného reformátování (mikrofilmování, přímá digitalizace, digitalizace mikrofilmů) se od roku 2011 program rozšiřuje do oblasti ochrany a dlouhodobého uchování fondů. V současné době velmi dobře podporuje všechny ochranné aktivity zahrnující průzkumy fyzického stavu fondů, digitalizaci, konzervátorské a restaurátorské zákroky, výrobu ochranných obalů a odkyselení.

VISK 6 : Národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů MEMORIAE MUNDI SERIES BOHEMICA

Cílem programu VISK 6 je zajistit prostřednictvím digitalizace ochranu a široké zpřístupnění vzácných dokumentů knihoven a dalších sbírek, tvořících součást národního kulturního dědictví. V návaznosti na program UNESCO „Paměť světa“ vytváří podmínky pro co nejširší účast tuzemských institucí, které vlastní vzácné fondy (rukopisy, staré tisky, vzácné novodobé dokumenty, mapy, atp.) Základními kritérii výběru jsou míra ohrožení a požadavky na jejich širší využití. Memoriae Mundi Series Bohemica zpřístupňuje vzácné dokumenty uložené na teritoriu České republiky bez ohledu na místo, kde vznikly/byly zhotoveny. V programu lze žádat o dotaci na digitalizaci rukopisů a vzácných tisků a na podpůrné práce pro digitalizaci v oblasti ochrany fondů, přípravu metadat pro významné dlouhodobé mezinárodní projekty digitalizace a restaurování, prevenci plísní a ochranu před nepříznivými vlivy prostředí.

VISK 3 : Informační centra knihoven

Program VISK 3 sice není primárně pro přímou podporu digitalizace či ochrany fondů, nicméně svůj vliv na tuto problematiku má. Jde zejména o podporu zavádění RFID technologií do jednotlivých knihoven či podporu využívání nástrojů umožňujících dlouhodobou archivaci digitálních dat.

Vývojové činnosti spojené s danou oblastí jsou financovány zejména ze zdrojů výzkumných programů, které jsou však otevřeny pouze institucím, které mají status výzkumných organizací. Na tomto místě lze uvést zejména dotační mechanismus NAKI a NAKI II, díky němuž zejména Národní knihovna ČR (ve spolupráci s Moravskou zemskou knihovnou, Vědeckou knihovnou v Olomouci, Vysokou školou chemicko-technologickou, Technickou univerzitou v Liberci atd.) realizovala řadu projektů v oblasti vývoje nástrojů pro efektivní správu a ochranu knihovních fondů. Další prostředky byly pak čerpány v rámci institucionálního výzkumu. Na další činnosti z oblasti ochrany fondů je možné využít i program ISO a program Knihovna 21. století.

Celkově je možné konstatovat, že objem finančních prostředků věnovaných na tyto činnosti je zatím velmi limitovaný a neumožňuje realizovat větší investiční akce, finančně náročnější ošetření jako odkyselování většího počtu dokumentů či náročné restaurování apod. V oblasti knihoven citelně chybí specializovaný dotační program zaměřený pouze na průzkumy fyzického stavu dokumentů, včetně restaurátorských průzkumů, konzervaci a restaurování historických i novodobých dokumentů, odkyselování, ambulantní opravy, likvidaci následků havárií a živelních pohrom a vybavení specializovanými analytickými a diagnostickými přístroji.

1.5. Stávající legislativa

Problematiku trvalého uchovávání tradičních knihovních dokumentů ovlivňuje několik legislativních norem, které poskytují zákonný rámec pro tuto činnost:

Zákon o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb 257/2001

Zákon stanovuje povinnost trvalého uchovávání konzervačních dokumentů Národní knihovně, Moravské zemské knihovně, Knihovně K. E. Macana a krajským knihovnám. Současně umožňuje čerpat dotace na restaurování a reformátování. V případě restaurování je to spíše deklarativní možnost, protože neexistuje dotační program, který by umožnil dotace čerpat. Zákon též stanovuje, a to pod sankcí, povinnost ochraňovat knihovní fondy.

Legislativa povinného výtisku

První zákon o povinném výtisku pochází z r. 1781 a platil pro Prahu. V r. 1807 byl zákon rozšířen na celé Čechy a v r. 1811 také na další typy dokumentů - noviny a mapy. Dalšími významnými zákonnými normami, upravujícími problematiku povinných výtisků, byla Vládní nařízení 118 a 119 z r. 1935, díky kterým získala nynější Národní knihovna druhý povinný výtisk (dnes Národní konzervační fond). Současná praxe je dána Zákonem 37/1995 o neperiodických publikacích a Zákonem 46/2000 o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon). Zákon 37/1995 ukládá vydavatelům povinnost odevzdat celkem 4 úplné povinné výtisky (NK ČR dva, MZK, VKOL po jednom) a jeden regionální. Zákon 46/2000 pak určuje řadu povinných výtisků pro periodika. Systém povinných výtisků a povinnost pro dané knihovny je trvale uchovat je základním legislativním opatřením, které je třeba i nadále zachovat. Na druhé straně bude třeba optimalizovat Zákon 46/2000 (tiskový zákon) s ohledem na potřeby a možnosti knihoven, ale i s ohledem na vývoj v oblasti elektronických dokumentů, zejména pokud se uvažuje o zavedení elektronického povinného výtisku.

Autorský zákon (121/2000)

Autorský zákon předepisuje ochrannou lhůtu autorských děl na 70 let po smrti autora, což výrazně limituje možnost užití digitálních kopií. Tato skutečnost výrazně komplikuje náhrady

ohrožených a často v malém počtu dochovaných konzervačních exemplářů formou digitálních kopií. V současné době neexistuje mechanismus, který by umožňoval získat, byť i za úplatu, digitální kopii autorsky chráněného díla bez návštěvy příslušné knihovny. Obdobně neexistuje ani komerční zpřístupnění starších bohemikálních dokumentů. Rozsáhlejší zpřístupnění autorských děl mimo sídla knihoven může do budoucna výrazně pomoci řešit problém trvalého uchování tradičních bohemikálních tištěných dokumentů.

Zákon o státní památkové péči č.20/1987

Zákon stanoví postup při vyhlášení kulturní (národní kulturní) památky, povinnosti vlastníka památky a sankce za jejich porušení. Prohlášení za kulturní nebo národní kulturní památku se uplatňuje pouze u nejvýznamnějších knižních památek.

Zákon o ochraně sbírek muzejní povahy 122/2000

Zákon stanoví podmínky zápisu sbírky do Centrální evidence sbírek (CES) a povinnosti instituce, jejíž sbírka byla v CES evidována. Dále stanoví možnost pro správce sbírky požadovat bezplatnou odbornou pomoc, kterou poskytují příslušné státní instituce a placené služby. Na vymezené činnosti mohou instituce žádat účelovou dotaci.

1.6. SWOT analýza aktuálních silných a slabých stránek ovlivňujících dlouhodobé uložení knihovních fondů

Silné stránky:	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Poměrně rozsáhlé dochování knižních sbírek v našich knihovnách (absence destruktivních dopadů válečných konfliktů na našem území). ➤ Postupná výstavba nových budov knihoven a depozitářů či modernizace stávajících prostor. ➤ Uspokojivá úroveň bibliografické kontroly a evidence a slušná míra automatizace vnitřních procesů knihoven. ➤ Ochota knihoven ke spolupráci. ➤ Etablování se metodických pravidel, doporučení a specializovaných seminářů či školení k dané oblasti. ➤ Rozšiřující se možnosti programů MK ČR. ➤ Postupné zkvalitňování vybavení. ➤ Existující nástroje a systémy.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Současný systém konzervačních sbírek daný legislativou negarantuje cíle definované zákonem, trvalé uchování není plně vymáháno. ➤ Chybí systém financování činností zaměřených na podporu podpůrných činností trvalého uchování (retrodoplňování konzervačních sbírek, zpracování jednotek dosud nezpracovaných fondů, efektivní akvizice). ➤ Není vybudován plnohodnotný kooperativní systém knihoven s jasně definovanými povinnostmi. ➤ Povinný výtisk periodik mnohdy neplní svůj archivační účel, spíše funguje jako akviziční zdroj. ➤ Různé způsoby nakládání knihoven s konzervační povinností se svými fondy. ➤ Stávající legislativa nepokrývá plošně národní kulturní dědictví v oblasti knižní kultury, řadu sbírek (např. historických

	<p>fondů) i jednotlivých dokumentů spravují instituce mimo tento systém.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Není vybudováno koordinační centrum pro oblast ochrany knihovních fondů. ➤ Malá připravenost institucí na živelné pohromy. ➤ Knihovny nemají dostatečné prostředky na akvizici, což vytváří tlak na povinné výtisky. ➤ Knihovny nemají dostatek finančních prostředků na ochranu knihovních fondů. ➤ Není jednoznačný přehled o unikátně dochovaných historických i novodobých bohemikálních dokumentech.
<p><u>Příležitosti</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Uchovat národní kulturní dědictví do budoucna. ➤ Racionalizovat systém povinných výtisků. ➤ Úspora finančních prostředků díky centralizovanému depozitnímu uchovávání málo žádané literatury ➤ Prohloubení spolupráce s knihovnami regionálních muzeí a památkovými objekty. ➤ Další budování nových prostor pro ochranu a správu fondů. ➤ Využití moderních technologií (sledování a úprava klimatických podmínek, zhášecí systémy, softwarové nástroje apod.) 	<p><u>Hrozby</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ „Eroze“ národního knižního dědictví, snížení počtu dochovaných exemplářů v knihovnách, vyšší tlak na konzervační exempláře. ➤ Degradace fyzických nosičů. ➤ Živelné katastrofy. ➤ Snižování rozpočtů určených na ochranu a správu fondů. ➤ Personální zajištění oblasti odborníky, časté změny top managementu klíčových institucí. ➤ Absence společného postupu, neochota se podílet a koordinovat aktivity. ➤ Ztráty digitálních kopií dokumentů, jež nemohou být znovu digitalizovány. ➤ Málo pracovníků (knižní vazba, ambulantní zákroky) na trhu práce.

2. Popis klíčových oblastí, jimž je nutné se věnovat a stávající best- practices

Velkým limitem, který ještě před dvaceti lety bránil optimalizaci pracovních postupů v oblasti efektivní správy a dlouhodobé ochrany knihovních fondů, byla omezená dostupnost moderních technologií. Do roku 1989 neměly knihovny v ČR téměř vůbec možnost využívat moderní technologie vyvíjené ve světě. Rozsáhlá automatizace knihovnických procesů mohla být zahájena až po r. 1989. Totéž platilo pro oblast péče o knihovní sbírky. Teprve v 90. letech začínají být budována nová pracoviště a knihovny získávají technologické prostředky většinou jako výstup z řešených projektů výzkumu a vývoje. Pořizování nových technologií se týkalo většinou automatizace knihovnických procesů a digitalizace. Povodně v letech 1997 a 2002 a dílčí průzkumy novodobých i historických fondů odhalily nedostatky ve vybavení knihoven i v dalších oblastech. V České republice tak i v současné době zcela chybí technologie odkyselování, přestože vysoká kyselost papíru představuje vysoké riziko nejen pro knihovny, ale i archivní fondy. Nedostatečné jsou technologické prostředky včetně dodavatelských na zhotovování ochranných obalů, restaurování, konzervaci a další typy ošetření knihovních sbírek. Nedostatečné technologické kapacity jsou velkou překážkou pro zlepšení fyzického stavu uchovávaných knihovních sbírek a to i přesto, že od 90. let byla snaha využívat pořízené technologie v rámci kooperativních projektů a programů. Oblast vývoje, pořizování a provozu nových technologií je velmi perspektivní z hlediska financování v rámci PPP projektů. Bude ale třeba přizpůsobit tomuto hledisku stávající legislativu a dotační programy, zejména umožnit realizaci víceletých projektů.

V oblasti historických i novodobých fondů stále chybí vybavení většiny restaurátorských pracovišť sofistikovanými a investičně náročnými analytickými a diagnostickými přístroji (XRF spektrometr, infračervená kamera), chybí i základní vybavení pro obecný i podrobnější průzkum fondů. Nicméně situace se zejména v dále uvedených oblastech začíná postupně zlepšovat.

2. 1. Degradace původních nosičů způsobená zejména kyselostí papíru

Jedním z největších problémů, který ohrožuje trvalé dochování novodobých dokumentů, je degradace způsobená hraniční kyselostí papíru. Tou jsou ohroženy exempláře nezměrné hodnoty kulturního dědictví našeho státu, jež jsou cenným svědkem období budování kulturní a národní identity, mají nevyčíslitelnou historickou, společenskou a uměleckou hodnotu s nekonečnou informační hodnotou. Bohužel jejich dlouhodobá ochrana je ve velké míře ovlivněna fyzickým stavem, neboť mnohé z nich jsou vytištěny na kyselém papíře způsobujícím jejich rozpad, jiné jsou deformovány nekvalitní vazbou, u dalších se rozpadá textová vrstva.

Degradace způsobená kyselostí papíru se projevuje zejména u novin, nicméně stejné potíže nejsou vzácné ani v případě monografií. Jedinou cestou k záchraně je proces odkyselování. Jde o speciální chemický proces, během něhož dochází k neutralizaci či odstranění volných kyselin obsažených ve struktuře papíru. Neutralizace kyselin vede k zastavení jejich katalytického účinku. Zároveň dochází k vytváření tzv. alkalické rezervy, jež je tvořena sloučeninami vápníku či hořčíku. Tato rezerva pomáhá neutralizovat kyseliny, které se usazují v papíru v důsledku jeho přirozeného stárnutí či přejímání kyselosti z okolí. Proces odkyselování obnovuje stabilitu papíru, neutralizuje katalytický efekt kyselin a do budoucna zpomaluje rozpad papíru.

Problematiku odkyselování knihovních fondů je dnes nutné řešit v celorepublikovém měřítku – není to problém jen několika vybraných institucí. V současné době je na trhu dostupných několik komerčních řešení, která lze v rámci procesu hromadného odkyselování použít. Některá z nich jsou použitelná pro novodobé knihovní fondy, jiná jsou určena zejména pro odkyselování volných listů papíru, tj. archivních dokumentů. Odborná pracoviště Národní knihovny ČR testují dlouhou dobu různé odkyselovací technologie. Během více než pětiletých testů se výzkumníci seznámili s většinou technologií, které jsou dostupné na trhu – Papersave, Papersave Swiss či ZFB:2. Všechny technologie a pracovní postupy mají své limity. Nejde přitom jen o limity funkční, ale i o otázky finanční či kvantitativní, které prakticky znemožňují odkyselit všechny svazky, jež se fyzicky rozpadají. Pořízení technologie je velice nákladnou záležitostí, včetně plateb za nákup potřebných chemických látek, bez nichž nelze proces realizovat. Při možné spolupráci mezi různými paměťovými institucemi by tak dávalo velký smysl pořídit technologii a vybudovat velké centrální odkyselovací pracoviště, které by mohlo zároveň reflektovat požadavky z okolních zemí. Při výstavbě podobného typu zařízení by bylo praktické samotné odkyselovací pracoviště rozšířit o vybudování metodologického centra ochrany a konzervace novodobých dokumentů, které by provádělo výzkum v různých částech této oblasti, předávalo know-how a udržovalo správnost postupů.

Řešení problému si vyžádá vysoké investiční náklady a dlouhodobé kontinuální financování odkyselování, přičemž mnohdy se zcela chybně uvádí, že tento problém může vyřešit systematická digitalizace knihovních a archivních fondů. Již teď se ukazuje, že finanční náklady na samotnou digitalizaci a především na dlouhodobé uchování digitálních dat, jejich periodická migrace na nová média, neustálé obměny hardwaru i softwaru, jsou na stejné úrovni jako záchrana originálů. Masová digitalizace je naplánována na desítky let, proto, aby bylo možné i po delší době dokumenty digitalizovat a nerozpadaly se, je odkyselení nezbytným krokem. Pokud by se podařilo najít rozumný rámec fungování a financování, přínos k trvalému uchování knižních fondů by byl veliký.

V současné době dochází ke kontinuálnímu odkyselování knižních fondů pouze v případě Národní knihovny ČR v množství několika tisíc svazků ročně. Proces je řešen dodavatelským způsobem – svazky jsou vyváženy do zahraničí, což rozhodně není optimální. Problém je i s financováním, kdy jediným zdrojem prostředků je program VISK 7. Dílčí kroky směřující k odkyselování knihovních fondů byly podniknuty i na dokumentech Městské knihovny

v Praze. V současné době se plánuje masivnější odkyselování v Olomouckém a Moravskoslezském kraji, které budou koordinovat místní krajské knihovny.

Pro sledování kyselosti papíru – v návaznosti na níže uvedené průzkumy fondů – je k dispozici nástroj Registr odkyselování (viz <http://odkyselovani.nkp.cz/>). Jeho cílem je poskytovat vyhledávací a analytický nástroj nad daty získanými prostřednictvím průzkumu novodobých fondů, díky němuž lze získat data potřebná k rozhodování o procesech deacidifikace, hodnotě pH a možných řešeních použitelných pro samotný proces odkyselování. Jeho posláním je zefektivnit koordinaci hromadného či individuálního odkyselování knihovních fondů a dokumentů na území České republiky. Webové rozhraní Registru odkyselování umožňuje vyhledávat knihovní dokumenty pro účinné plánování péče o knihovní fondy, speciálně výběr knihovních jednotek pro hromadné odkyselení. Uživatel má možnost ověřit si, zda vybrané knihovní jednotky nebyly ještě odkyselovány, aby byl s ohledem na finanční náročnost procesu odkyselen na území ČR od jednoho titulu nejprve vždy jen jeden exemplář. Kromě informace o hodnotě pH (kyselosti) lze prostřednictvím registru získat široké spektrum informací o fyzickém stavu knihovních jednotek nacházejících se v největších knihovních fondech ČR. Filtrované záznamy jsou zobrazovány jak v textové formě, tak ve formě grafů a časové osy.

2. 2. Průzkum novodobých fondů

Pro získání jednoznačného plánu o potřebě a typizaci konzervátorských procesů jsou důležité systematické průzkumy novodobých fondů, které mohou poskytnout komplexní obraz o celkovém fyzickém stavu dochovaných dokumentů. Historické fondy vytvořené před rokem 1800 byly vyrobeny z kvalitních čistě celulózových papírů a jejich životnost je vysoká. Naopak papíry vyrobené po roce 1845 jsou vyráběny, díky změně technologie a materiálů, z nekvalitních dřevitých surovin. Jejich životnost je tedy velmi nízká a ovlivňuje ji řada vnějších i vnitřních degradačních faktorů. Kromě nízké kvality materiálů novodobých knihovních fondů je další odlišností novodobých fondů od historických jejich vysoká, a stále narůstající, kvantita. Z toho pramení jiný způsob přístupu k jejich ochraně a plánování klíčových aktivit, jenž vychází z detailní evidence fyzického stavu dokumentu z hlediska jeho výroby a případného mechanického, biologického i chemického poškození. Zjištění fyzického stavu musí být s ohledem na velké množství dokumentů provedeno v relativně krátkém čase za pomoci omezeného přístrojového vybavení, které musí být dostupné přímo v místech uložení fondů. Pracoviště by mělo zahrnovat zařízení a další pomůcky jako pojízdný stolek na míru šířky mezery mezi regály v depozitáři, notebook s myší, čtečkou čárových kódů a digitálním USB mikroskopem, pH metr s elektrodou a kalibrační roztoky, fotoaparát a další drobné vybavení ke stanovení základních parametrů fyzického stavu daného dokumentu. Záznamy se následně ukládají do specializované aplikace, která umožňuje kvantifikovat výsledky jednotlivých měření, na základě nichž je možné vyhodnocení typů poškození, diagnostika příčin i návrhy možných řešení – restaurátorských zásahů, uložení v ochranných obalech z archivní lepenky, odkyselování, případně reformátování. Na těchto průzkumech se již několik let podílejí

odborná pracoviště Národní knihovny ČR, Moravské zemské knihovny a Vědecké knihovny v Olomouci, tj. knihoven s jednoznačnou konzervační funkcí. Databáze v současné době obsahuje skoro 250 000 záznamů. Do budoucna je třeba začlenit údaje z dalších knihoven, zejména vlastních specializované fondy.

2. 3. Digitalizace knihovních fondů a její koordinace

V rámci svých digitalizačních aktivit historických i novodobých knihovních fondů sledují knihovny jednoznačný cíl – prezentovat všem uživatelům své fondy, které jsou mnohdy ohroženy fyzickým zničením. Klíčovou otázkou tak je, jak proces digitalizace zefektivnit v národním (a následně i nadnárodním) měřítku a jak zkoordinovat tyto aktivity v prostředí velkých centrálních digitalizačních projektů (Národní digitální knihovna, digitalizace Google, Manuscriptorium) a naopak aktivit regionálních pracovišť s fondy důležitými pro uchování lokální historické paměti. S ohledem na aktuální stav digitalizace v České republice, kdy je zdigitalizováno téměř 160 000 000 stran historických i novodobých dokumentů, je důležitou rovinou přispívající k ochraně knihovních fondů i důsledná koordinace výběru dokumentů určených k digitalizaci. V tomto ohledu je nutné vyzdvihnout fungování Registru digitalizace, který je knihovnám v České republice dostupný již téměř deset let. V současné době je v něm registrováno více než 460 000 titulů, a na jeho obohacování spolupracuje více než 40 institucí. Tyto instituce jej využívají prakticky každodenně, neboť se do něj dají vkládat i informace o plánované digitalizaci, což proces výběru dokumentů jednoznačně zefektivňuje. Všechny knihovny žádající státní podporu pro digitalizaci svých novodobých fondů mají povinnost hlásit informace nejen o výběru dokumentů určených pro reformátování, ale Registr digitalizace obsahuje data i o ukončené digitalizaci včetně propojení do digitálních knihoven. Zaznamenány jsou i informace o aktivitách financovaných z vlastních rozpočtů, neboť důležitosti aktuálnosti obsahu jsou si instituce dobře vědomy. Limitem digitalizačních aktivit v České republice však není oblast koordinace, nýbrž možnosti otevřeného zpřístupnění digitálních dat na internetu, kdy je nutné respektovat pravidla daná Autorským zákonem. Většinu produkce novodobých dat je bohužel možné zpřístupnit pouze ve vnitřních prostorách dané instituce, dalšími limity je pak ne vždy plně vyhovující vybavení specializovaných studoven, jež neumožňuje uživatelsky přívětivou práci s digitálním obsahem.

2. 4. Doplnění fondů knihoven s konzervační funkcí

V knihovnách díky právu povinného výtisku vznikají unikátní sbírky. Vzhledem k tomu, že první zákon o povinném výtisku začal platit v roce 1935, nejsou sbírky ve 20. století uceleny a úkolem správců je kromě jiného i jejich zpětné doplňování, což je úkol velice personálně i časově náročný. Zdrojů pro doplňování konzervačních sbírek je přitom hned několik, kromě různých darů a nákupů jsou často tím nejvytěžovanějším seznamy knih vyřazovaných z jiných knihoven v republice. Každá knihovna musí dle knihovního zákona č. 257/2001 Sb. vyřazované dokumenty nabídnout jiným knihovnám a Národní knihovně ČR. Současná praxe spočívá v zasílání seznamů vyřazovaných knih pomocí mailové konference. Seznamy však často obsahují

stovky exemplářů, chodí několikrát denně, v různých formátech a kapacita akvizitérů je zcela nedostačující. Z časových důvodů – doby zpracování seznamů i jejich platnosti – tak není možné vše řádně vyhodnotit a knihy tak mizí v nenávratnu. Vzhledem k moderním technologiím, evidenci knihovních jednotek v elektronických katalozích je nasnadě využít k tomuto vyhodnocování automatické nástroje, jakým je například tzv. Virtuální depozitní knihovna, do které jsou pravidelně harvestována data z katalogů hlavních českých knihoven. Při vyhodnocování dat z jednotlivých katalogů se ukázala být velkým problémem nekonzistence dat knihoven. Aby mohly být dokumenty správně porovnány a vyhodnoceny, je nezbytné, aby měly základní společné parametry, na jejichž základě by bylo možné porovnání provádět. Dočišťování těchto nekonzistencí trvalo po celou dobu trvání projektu NAKI, v němž Virtuální depozitní knihovna vznikla, a pokračuje i nadále. Toto má velký vliv i na slučování záznamů z jednotlivých katalogů, jež bylo a je největším úkolem, před kterým řešitelský tým stál. Plnohodnotné využití aplikace navíc zatím omezuje i nedokončená retrokonverze v NK ČR a MZK. I přesto se však aplikace VDK stává pro správce nejen konzervačních sbírek zajímavým a účelným nástrojem a pevně věříme, že se stane i standardním krokem ve vyřazování knih ostatními knihovnami a do budoucna by měl být vyvinut tlak na její širší systémové používání.

2. 5. Podpora výroby ochranných obalů z lepenky archivních kvalit

Ochranné obaly jsou využívány jako preventivní ochrana knihovních fondů před účinky negativních vnějších vlivů. Knihovní fondy jsou uloženy v různých depozitářích a vliv vnějších degradačních parametrů je různorodý. Ochranný obal plní funkci mechanické ochrany, ochrany před působením vnějších degradačních vlivů (polutanty, prachem, částečně i biologickými škůdci, přírodní katastrofami i nehodami v depozitářích). Pro výrobu ochranných obalů je využívána sendvičová lepenka archivních kvalit. Širší podpora jejich produkce může pomoci déle dochovat dokumenty, u nichž jejich fyzický stav (například rozpadlý papír neumožňující opětovnou knižní vazbu) omezuje standardní uložení v depozitářích. Výroba ochranných obalů může mít druhotnou vazbu i na digitalizaci knihovních dokumentů, kdy se stále častěji objevují problémy s úzce svázanými dokumenty, které nelze bez poničení vazby otevřít do úhlu, který je požadován skenovacím zařízením. V současnosti tak dochází k uvolňování vazby a následně opakovanému převázání, což je finančně i kapacitně náročné. Při využití ochranných obalů by bylo možné knižní vazbu zcela uvolnit, dokument zdigitalizovat a následně uložit nesvázaný v ochranném obalu a dokument dále fyzicky nepůjčovat a používat jen digitální kopii, jak se děje zejména v severských knihovnách. Zvýšená výroba ochranných obalů je však podmíněna nejen financemi na nákup lepenky archivních kvalit, ale i na příslušné vybavení pracovišť (plottery) a jejich personální zajištění.

3. Hlavní strategické cíle koncepce

3. 1. Vymezení cílových skupin

Cílové skupiny, ke kterým musí plnění koncepce mířit:

- **Cílová skupina I.** Širší veřejnost
  - podpora dostupnosti maximálního množství dokumentů pro potřeby uživatelů knihoven
- **Cílová skupina II.** Státní organizace, státní správa a samospráva
  - podpora dostupnosti dokumentů pro tvorbu analýz a rozhodovací procesy
- **Cílová skupina III.** Odborná komunita (knihovny a knihovníci)
  - podpora fungování jednotného systému, služby depozitního ukládání bohemikální literatury, podpora vzdělávání
- **Cílová skupina IV.** Individuální fondy knihoven
  - nástroje na podporu budování a správy sbírek pro dosažení maximální úplnosti a dochování do budoucna
- **Cílová skupina V.** Rozvoj spolupráce s komerčním sektorem
  - získání alternativ k financování klíčových oblastí trvalého uchování knihovnických fondů

Pro naplnění těchto strategických priorit bude třeba vybudovat kooperativní knihovní systém, který by se stal garantem trvalého dochování tradičních textových dokumentů a jejich dostupnosti pro uživatele.

3. 2. Vymezení typů dokumentů, jež budou předmětem koncepce

Standardní bohemikální dokumenty (periodika a monografie)

Předmětem koncepce jsou různé druhy publikovaných dokumentů jako monografie, periodika, včetně novin, drobné tisky bibliofilie apod., opatřené knižní vazbou. Jedná se o rozsáhlé, stále doplňované, dynamicky rostoucí sbírky, pro které je třeba neustále vytvářet dostatečně dimenzované skladovací kapacity a zajišťovat potřebné služby.

Ostatní (speciální?) dokumenty (mapy, plakáty, pohlednice, fotografie, trojrozměrné přílohy?)

Knihovny uchovávají také i dokumenty jako kalendáře, plakáty, grafiku, pohlednice mapy a další typy dokumentů, které vyžadují odlišný přístup k jejich uchovávání a zpřístupňování. I sbírky těchto dokumentů se doplňují a je třeba s dostatečným časovým předstihem plánovat rezervy pro jejich ukládání a kapacity pro výrobu ochranných obalů apod.

Rukopisy, prvotisky, staré tisky

Rukopisy, prvotisky a staré tisky představují většinou sbírky s konečným počtem dokumentů, které se doplňují jednotlivými akvizicemi, proto není třeba plánovat a vytvářet větší rezervní kapacity pro jejich skladování. Národní knihovna ČR a některé další knihovny s rozsáhlejšími sbírkami historických fondů jsou však výjimkou, protože příležitostně získávají celé sbírky historických dokumentů, které musí zpracovat a uložit. V jejich případě je třeba, aby měly k dispozici dostatečné skladovací kapacity. Historické sbírky ale také obsahují další typy dokumentů, jako historické mapy, grafické univerzitní teze apod., které vyžadují zcela specifický individuální přístup k jejich uchovávání i zpřístupňování.

Hudebniny a zvukové dokumenty

Speciální druh dokumentů tvoří tištěné a rukopisné hudebniny. Mohou to být sbírky uzavřené, nedoplňované akvizicemi (sbírky na kostelních kůrech, v archivech), ale také sbírky akvizicemi doplňované a to jak novodobými tisky, tak také akvizicemi historických materiálů tištěných i rukopisných (fondy knihoven, muzeí). Přírůstky se týkají nákupů (závislé na finančních možnostech), ale také darů. Novodobé hudebniny vyžadují zpřístupnění dle platné legislativy (novela autorského zákona limitující kopírování notových materiálů). Historické hudebniny mají režim uchování stejný jako další historické dokumenty. Vyžadují dostatečné skladovací prostory s rezervou pro jejich nárůst s odpovídajícími klimatickými podmínkami. Historické hudební materiály rovněž potřebují restaurátorské zásahy (zejména hudebniny 19. století, kyselý papír, sypou se) a odpovídající ochranné obaly. Obdobně ohrožené jsou také zvukové dokumenty samotné – zejména ty, zaznamenané na standardních gramofonových a šelakových deskách, jež podléhají degradaci podobně jako tištěné dokumenty. Zde je nutné zaměřit své úsilí zejména na produkci veškerých vydavatelů působících na našem území, včetně cizích etiket vydaných v zahraničí, které byly součástí významných sbírek, obsahově se vztahujících k české kultuře, případně nesoucích důležité individuální znaky exempláře hodnotného pro českou kulturu.

Významné knižní sbírky

Předmětem koncepce budou i významné knižní celky jako knihovny významných osobností a to i tehdy pokud budou obsahovat část nebohemikální produkce, nebo významné nebohemikální knižní sbírky vzniklé na našem území a mající historický, kulturní nebo oborový význam (např. některé zámecké knihovny, Ruský zahraniční historický archiv apod.).

Nebohemikální dokumenty

Nebohemikální novodobé dokumenty nejsou předmětem trvalého uchovávání až na některé výjimky jako zahraniční bibliofilie a jiná vzácná vydání, nebo dokumenty, které vlastnila významná osobnost mající vztah k našemu území, nebo jiným způsobem významná ojedinělá díla (např. nebohemikální díla dochovaná pouze na našem území).

3. 3. Obecné úkoly vyplývající z realizace koncepce

Předkládaná koncepce trvalého uchování tradičních knihovních dokumentů si klade za cíl **realizovat následná opatření:**

- Aktualizovat Koncepci trvalého uchování knihovních fondů tradičních dokumentů v knihovnách ČR a pokračovat v její realizaci
- Navrhnout systém centrálního depozitního ukládání málo využívané literatury z knihovních fondů v ČR
- Budovat mezioborové metodické centrum konzervace novodobých dokumentů včetně centrálního pracoviště pro odkyselení knihovních fondů
- Uchovat národní zvukové dědictví

Realizací výše uvedených opatření bude směřováno k následujícím cílům:

- Vybudovat a koordinovat systém trvalého uchování tradičních knihovních dokumentů
- Pečovat o písemné kulturní dědictví uchovávané ve fondech knihoven; participovat na plnění Doporučení UNESCO týkajícího se zachování a zpřístupnění dokumentárního dědictví včetně toho, které je v digitální podobě

Indikátory úspěšné realizace jsou nastaveny následovně:

- Vybudování metodického centra konzervace novodobých dokumentů
- Zajištění potřebných kapacit pro odkyselování knihovních fondů
- Zajištění ochrany a dlouhodobého uchování zvukových záznamů
- Zpracování strategie nakládání s málo využívanou literaturou v knihovnách ČR

Výše uvedené kroky jsou dále rozpracovány do podoby implementace, která řeší konkrétní oblasti spojené s plněním cílů koncepce:

Opatření	Úkol
4.1. Aktualizovat a pokračovat v realizaci Koncepce trvalého uchování knihovních fondů tradičních dokumentů v knihovnách ČR	4.1.1 Posílit finanční a prostorové možnosti knihoven v oblasti plnění koncepce trvalého uchování knihovních fondů tradičních dokumentů v knihovnách ČR
4.2 Navrhnout systém centrálního depozitního ukládání málo využívané literatury z knihovních fondů v ČR	4.2.1 Zpracovat studii mapující podmínky pro vybudování a provoz fyzické depozitní knihovny

	4.2.2 Připravit strategii deponitního ukládání v systému knihoven ČR včetně návrhu legislativních úprav
	4.2.3 Rozvíjet spolupráci knihoven v oblasti budování fondů a při efektivním sdílení informací o vyřazovaných knihách
	4.2.4 Systémově řešit nevyhovující uložení knihovních fondů v interiérových knihovnách památkových objektů
4.3 <u>Budovat mezioborové metodické centrum konzervace novodobých dokumentů včetně centrálního pracoviště pro odkyselení knihovních fondů</u>	4.3.1 Pokračovat v mapování fyzického stavu a úrovně zpracování fondů včetně regionálních mutací velkých novinových titulů a dalších dokumentů (monografie, dobové pohlednice a fotografie apod.)
	4.3.2 Zpracovat standardy pro bezpečné uložení a ochranu knihovních fondů pro různé typy knihoven
	4.3.3 Pokračovat v odkyselování fondů v rámci dotačního programu VISK
	4.3.4 Vytvořit předpoklady pro zavedení systému hromadného odkyselování
4.4 <u>Uchování národního zvukového dědictví</u>	4.4.1 Zpracovat a naplňovat koncepci ochrany a zpřístupnění zvukových dokumentů jako významné součásti kulturního dědictví
	4.4.2 Dotační programy MK rozšířit o podporu ochrany zvukových dokumentů
	4.4.3 Vybudovat v Moravské zemské knihovně (ve spolupráci s Národním muzeem, resp. Českým muzeem hudby, příp. Moravským zemským muzeem) metodické a digitalizační centrum pro záchranu zvukových dokumentů
	4.4.4 Vybudovat dlouhodobé úložiště pro uchování a zpřístupnění zvukových dat
	4.4.5 Provozovat a rozvíjet portál Virtuální národní fonotéka, zpřístupnit obsah systému knihoven

3. 4. Pracovní postupy vyplývající z realizace koncepce

Trvalé uchování tradičních textových dokumentů může garantovat pouze systém institucí s jasně definovanými odpovědnostmi a opírající se o danou legislativu, který bude využívat potřebné nástroje a bude mít k dispozici dostatečné finanční zdroje. Zdrojem pro budování a doplňování knihovních sbírek bude povinný výtisk vycházející z platné legislativy, dary a odpisy vyřazovaných dokumentů veřejnými knihovnami a do budoucna zdroje deponitní knihovny, která bude vytvořena z rezervních či dalších standardně nepoužívaných fondů konzervačních knihoven. Výjimečně se bude využívat pro retrospektivní doplňování dokumentů nákup financovaný z rozpočtu dané instituce nebo účelové dotace MK ČR. Pro účely retrospektivního doplňování konzervačních sbírek budou vytvořeny nástroje, které umožní zjišťovat unikátně dochované exempláře a prověřovat výskyt konkrétního dokumentu v daném systému knihoven. Vyvíjené nástroje budou maximálně využívat automatizované procesy a již existující a v knihovnách používané nástroje (jako knihovní systémy, databáze, různé typy identifikátorů apod.).

Trvalé uchování dokumentů musí být kontinuální proces s definovanými kroky a parametry. Každé přerušení činností související s trvalým uchováním dokumentů může způsobit ohrožení jednotlivých dokumentů, některých jejich typů, nebo i celých sbírek. Pro zajištění trvalého uchování bohemikálních textových dokumentů je třeba vytvořit kooperativní systém knihoven a dalších institucí, vyvinout potřebné nástroje na zjišťování počtu dochovaných exemplářů a navrhnout metodiky pro ukládání novodobých i historických fondů a péči o ně.

3. 4. 1. Kooperativní systém spolupracujících institucí

Kooperativním systémem spolupracujících institucí se rozumí funkční systém knihoven, které budou zabezpečovat trvalé dochování tradičních textových dokumentů, budou tvořit knihovny s právem povinného výtisku, a to jak neperiodické tak periodické literatury, zejména Národní knihovna ČR, Moravská zemská knihovna, Vědecké knihovna v Olomouci, Městská knihovna v Praze, Knihovna Národního muzea, všechny krajské knihovny, které jsou příjemci regionálního povinného výtisku a centrální specializované knihovny. Protože legislativa vztahující se k povinnému výtisku plně nepokrývá všechny instituce, které se budou podílet na trvalém dochování národní knižní produkce, bude nutné využít pro další instituce možnosti evidence knihovních sbírek v CES podle Zákona 122/2000. Jejich postavení tak bude obdobné jako konzervačních knihoven s právem povinného výtisku. Pro potřeby knihoven by bylo třeba novelizovat některé části Zákona 122/2000, aby odpovídaly praxi knihoven, předepsané Zákonem 257/2001. Knihovny zahrnuté v systému, které nejsou příjemci povinného výtisku ze zákona a nebudou mít sbírky evidované v CES, by měly mít povinnost trvalého uchování části své sbírky zahrnutou ve svém statutu. Všechny knihovny v systému budou povinny respektovat metodiky zaměřené na trvalé uchování tradičních textových dokumentů, jež jsou certifikovány Ministerstvem kultury ČR či případně jinou certifikační jednotkou, nebo budou vydávány dále uvedeným Metodickým centrem ochrany a konzervace novodobých knihovních dokumentů, jež by mělo být odpovědné za tvorbu koncepčních dokumentů.

3. 4. 2. Tvorba metodických pomůcek a jejich certifikace

Pro potřeby trvalého uchování novodobých dokumentů byla vytvořena a následně schválena metodika pro budování a správu konzervačních sbírek. Metodika zohledňuje dva typy sbírek, archivní, jejímž zatím jediným zástupcem je Národní konzervační fond, a provozní, které tvoří sbírky konzervačních knihoven, které se běžně využívají pro služby veřejnosti. Dokumenty v těchto sbírkách by měly být využívány pouze v prezenčním režimu, knihovny by měly získávat i půjčovni exempláře, které nemají konzervační charakter a mohou být využívány v absenčních službách. Metodika dále ustanovuje jasný postup v případě, že se zjistí poslední exemplář daného vydání (last copy) nebo dokonce poslední exemplář jakéhokoliv vydání (last expression). V případě těchto dokumentů zavádí kategorii „poslední archivní exemplář“. Takovéto dokumenty by měly být přednostně reformátovány (digitalizovány), plná digitální kopie (master copy) by měla být uložena ve spolehlivém repozitáři (LTP systém) a uživatelská kopie zpřístupněna prostřednictvím digitální knihovny. Tyto exempláře by dále měly být odkyseleny, příp. by měly podstoupit další ošetření, pokud to bude třeba. Pravidla pro zpřístupnění by měla respektovat skutečnost, že se jedná o unikátně dochovaný výtisk (půjčovat pouze reformátované kopie).

V návaznosti na zjištění pocházející z další metodiky pro výpočet optimálního počtu exemplářů uložených v českých knihovnách, respektive přímo z matematického modelu, který počet udává, by měl být stanoven potřebný počet exemplářů garantující dlouhodobé dochování po definované dobu (survival probability rate), vycházející z odhadu roční míry degradace a ztrát (annual loss rate) a dalších vnitřních i vnějších degradačních procesů. Vyřazování dokumentů z konzervačních sbírek je regulováno zákonem, stejně tak u knižních sbírek evidovaných v CES. V případě ostatních knihoven zahrnutých v systému, by vyřazování mělo být realizováno důsledně prostřednictvím nástrojů Virtuální depozitní knihovny, později fyzické depozitní knihovny.

V dalších letech je třeba nadále zpracovávat metodické dokumenty, které budou zaměřené na zachování dobrého fyzického stavu knihovních fondů, pravidel a optimálních postupů konzervátorských a restaurátorských zákroků či jasně definovaných kritérií a pracovních postupů směřujících k odkyselování knižních fondů.

Problémem, se kterým je nutné se vypořádat, je i zpřístupnění těchto metodických pomůcek širšímu okruhu odborné veřejnosti. Jednotlivé metodiky jsou sice zpravidla certifikovány odbornými úseky Ministerstva kultury ČR (či případně jinými certifikačními organizacemi) a měly by být dostupné přes Národní úložiště šedé literatury, nicméně mnoho odborných pracovišť zejména mimo velké instituce o nich nemá velké povědomí. Cestou k efektivnějšímu šíření těchto informací tak může být jednak centralizace jejich zpřístupnění na webu Ministerstva kultury ČR či Knihovnického institutu, za druhé pak jejich vydávání v tištěné podobě a následná distribuce na odborných akcích.

Souhrn relevantních, již vytvořených metodik:

- **Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů.**
  - k certifikaci podáno Národní knihovnou ČR
- **Metodika pro stanovení počtu exemplářů garantujících pravděpodobné dochování dokumentu (stanovení výpočtu optimálního množství exemplářů uchovávaných v systému depozitních knihoven).**
  - k certifikaci podáno Národní knihovnou ČR
- **Certifikovaná metodika pro budování, uchovávání a správu konzervačních knižních sbírek.**
  - k certifikaci podáno Národní knihovnou ČR
- **Památkový postup „Zlepšení kvality vnitřního ovzduší knihoven a archivů s cílem významně omezit degradaci knihovních a archivních materiálů“**
  - k certifikaci podáno Národní knihovnou ČR
- **Metodika mikrobiologického vyšetření knih a prostředí knihovny a depozitářů**
  - k certifikaci podáno Lékařskou fakultou MU Brno a Moravskou zemskou knihovnou
- **Metodika preventivní péče o historické knihovní fondy ve specifických podmínkách památkových objektů ve správě NPÚ**
  - k certifikaci podáno Národním památkovým ústavem a Národní knihovnou ČR

3. 4. 3. Vzdělávání knihovníků v oblasti ochrany a uchovávání knihovních dokumentů

V oblasti vzdělávání knihovních odborníků dlouhodobě chybí výuka zaměřená na získání specifických znalostí z oblasti ochrany a správy fondů. Studijní programy jednotlivých vysokoškolských pracovišť rozsah a obsah výuky stanovují odlišně. Na pracovištích knihovnického zaměření sice studenti získají obecný vhled do problematiky správy a ochrany fondů, včetně potřebných znalostí katalogizačních pravidel, sbírkotvorné činnosti apod., nicméně chybí jim praktické znalosti z oblasti přírodních věd. Ty jsou zase dostupné studentům chemicko-technologických oborů, kteří směřují do výzkumných laboratoří významných paměťových institucí. Jim však naopak chybí alespoň základy knihovnického vzdělání, zejména pak zkušenosti s prací s knihovními katalogy, bibliografickými údaji a metadaty. V zahraničí se přitom právě v knihovnách obdobná systemizovaná místa věnovaná specialistům s kombinací těchto znalostí standardně objevují. Úlohou těchto pracovníků je práce na přípravě a realizaci národních programů a projektů zaměřených na ochranu, restaurování, konzervaci apod. Tito specialisté zajišťují koordinační a organizační činnosti, které nemohou vykonávat restaurátoři, chemici a další odborníci na specializovaných pracovištích restaurování a konzervace, ale ani správci knihovních sbírek, nebo pracovníci ve službách. V každé konzervační knihovně by mělo být systemizované místo pro odborníky tohoto typu.

3. 4. 4. Budování Virtuální depozitní knihovny

Aplikace byla vyvinuta jako nástroj pro podporu budování a správy konzervačních knižních sbírek. Jedná se o databázovou aplikaci obsahující katalogizační záznamy konzervačních knihoven, získávané pravidelnými harvesty. V současné době aplikace obsahuje nejen záznamy hlavních konzervačních knihoven Národní knihovny ČR, Moravské zemské knihovny a Vědecké knihovny v Olomouci, ale i některých dalších významných regionálních knihoven - Vědecké knihovny v Českých Budějovicích, Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové a Krajské vědecké knihovny Liberec. Obohacení obsahu aplikace o další knihovny přineslo pozitivní zpětnou vazbu. Po celou dobu od vzniku aplikace byly prováděny kontinuální práce spojené s unifikací dat na jednotné profily, deduplikacemi primárních dat z knihoven zapojených přímo v projektu a mapováním dat. Dodatečné harvesty proběhly po vyřešení vstupních technických obtíží nečekaně rychle, s minimem chyb a špatně namapovaných dat - což je pro budoucnost spojenou s doplňováním dat dalších institucí dobrá zpráva. Klíčové funkční vlastnosti aplikace jsou následující:

- I. Harvestovat katalogizační záznamy z knihovnických systémů a zpřístupňovat je.
- II. Provádět filtraci záznamů (bohemika, podle let, podle zdroje, atd.) a otevřít data pro tzv. fasetové vyhledávání.
- III. Zjišťovat porovnáním chybějící dokumenty v dané sbírce.
- IV. Zjišťovat unikátně dochované dokumenty.
- V. Vytvářet nabídkové seznamy prostřednictvím importu dávky vytvořené v knihovnickém systému, nebo přímo v aplikaci označováním příslušných záznamů, výjimečně i pomocí šablony.
- VI. Automatizovaně vyhodnocovat nabídky knihoven.
- VII. Vytvářet bázi poptávaných publikací.
- VIII. Registrovat nové účastníky a provádět administraci aplikace.

Aplikace využívá stávající nástroje, které slouží pro provoz již fungujících systémů (Registr digitalizace, Aplikace pro průzkum fondů). Úložiště je postaveno na jádru systému Relief 4, pro ukládání strukturovaných dat slouží databáze PostgreSQL, data jsou harvestována prostřednictvím protokolu OAI PMH. Vyhledávací systém SOLR poskytuje index pro práci uživatelů a řeší kompletní logiku porovnávání a vyhodnocování záznamů. Komplexně je řešena i oblast administrace nových uživatelů, neboť pro komplexní práci s dostupnými daty je třeba registrace, jež mimo základní veřejně dostupné rozhraní umožňuje i dohled na správou harvestů.

Velkým problémem a limitem pro používání aplikace, jež zároveň negativně ovlivňuje získané výsledky, je nekonzistence dat v jednotlivých knihovnických systémech. Jedná se o absenci jedinečných identifikátorů v záznamech (zejména čísla ČNB), vysokou míru duplicitních záznamů vzniklých jednak různými metodami retrokonverze, ale i chybami zpracovatelů a nejednotností výkladu pravidel, příp. dalšími skutečnostmi. Přes vysokou míru katalogizačního zpracování bohemikální produkce stále chybí významné množství záznamů a stále ještě není zpracováno velké množství jednotek. Tyto skutečnosti způsobují výrazné zvýšení nároků na

manuální dohledávání, ověřování a zpracování. Bohužel se nedají v krátkodobém horizontu ovlivnit, neboť jde o oblast vyžadující každodenní používání platných standardů. Čištění a unifikace dat tak bude kontinuálním problémem, se kterým se české knihovnictví bude i nadále potýkat.

Aplikace je veřejně dostupná na adrese <http://vdk.nkp.cz/vdk/>, kde je vstupní rozhraní umožňující zjistit informace o dostupných datech, počtech exemplářů jednotlivých dokumentů mezi zúčastněnými knihovnami a filtraci. Pro další využití aplikace je třeba registrace.

3. 4. 5. Budování centrální depozitní knihovny

Depozitní ukládání, zejména málo využívané literatury, je ve světě zcela běžné opatření šetřící investiční prostředky. Většina knihoven, které potřebují rozšířit své skladovací kapacity, musí z prostorových a finančních důvodů volit výstavbu mimo hlavní sídlo knihovny v místech, kde jsou k dispozici levnější stavební parcely. Knihovny buď sdružují prostředky a staví společný depozitář, který kryje jejich potřeby (univerzitní knihovny v USA), nebo se staví celonárodní depozitáře pro potřebu veřejných knihoven dané země (Norsko). V tom případě mohou být deponované dokumenty omezeny na skladování národní knižní produkce. V případě, že uložené knihy přecházejí do majetku depozitáře, je možné ponechat jeden nebo několik málo exemplářů a ostatní likvidovat, čímž se dále snižují náklady. V tom případě musí depozitní knihovna, nebo jiná určená knihovna, zabezpečovat služby pro uživatele ostatních knihoven. Centrální depozitní knihovna uchovávající rezervní exempláře bohemikálních publikací pro potřeby doplňování konzervačních sbírek v případě ztrát, chybějících nebo poškozených výtisků je cílem výše uvedených opatření na našem území. K jejímu vzniku by bylo možné využít některou ze stávajících budov NK ČR. Vytvoření depozitní knihovny by pravděpodobně bylo možné realizovat během druhé etapy výstavby nového depozitáře v Hostivaři. Depozitní knihovna bude uchovávat bohemikální publikace do výše pěti svazků za konkrétní vydání. Nadbytečné exempláře bude možné i nadále využívat pro digitalizaci na dokumentových skenerech, při které se kniha likviduje. Zdrojem pro doplňování depozitní knihovny budou rezervní fondy konzervačních knihoven, dary institucí i soukromých subjektů, vyřazované exempláře knihovnami, výjimečně nákup (např. rozsáhlých pozůstalostí za výhodnou cenu). Dokumenty uložené v depozitní knihovně budou mít minimální popis a základní majetkovou evidenci. Vstupní kroky k sestavení funkčního modelu, odhadu finančních nákladů, organizačního a právního zakotvení centrální depozitní knihovny budou podniknuty v rámci běžícího projektu IN - PROVE : budování INtegrovaného prostředí pro PRůzkum, Ochranu, Výzkum a Evidenci novodobých knihovních dokumentů (2016-2020), jehož předmětem je vyvinout softwarový nástroj, který umožní integrovat různé aplikace používané pro práci s konzervačními knižními sbírkami. Integrací např. Virtuální depozitní knihovny, Aplikace pro průzkum fondů, Registru digitalizace, Registru odkyselení a příp. dalších, bude možné získat relevantní informace o unikátnosti, fyzickém stavu, plánované nebo hotové digitalizaci a odkyselení pro plánování a rozhodování v jednotném aplikačním rozhraní. Dále bude vytvořen

nástroj pro porovnávání více exemplářů rozsáhlých periodik a vícesvazkových monografií s cílem zjištění a evidence chybějících a odlišných částí, včetně regionálních mutací. Zároveň bude provedena analýza požadavků na objem skladovaných dokumentů, procesní analýza fungování depozitní knihovny a zhodnocení možností poskytovaných služeb. Vše bude pravděpodobně zohledňovat několik variant řešení. Podmínky a doporučení pro skladování konzervačních sbírek, zakotvené v příslušné metodice, by měly být respektovány i v případě depozitní knihovny vzhledem k tomu, že dokumenty, které zde budou uchovávány, se v budoucnosti stanou součástí některé z konzervačních sbírek.

Pracoviště Centrální depozitní knihovny a návazných skladovacích prostor by mohlo hrát i roli záložního depozitního prostoru pro paměťové instituce ČR v případech ohrožení živelními pohromami (povodně, požár). Evakuační plány pro depozitáře těchto institucí v drtivé většině disponují jen krátkodobými a provizorními možnostmi úložišť pro zachráněné fondy ohrožené tou či onou kalamitou, a nejsou tak schopny dostát zákonné povinnosti náležité ochrany fondů a sbírek.

3. 4. 6. Budování Mezioborového centra konzervace novodobých knihovních dokumentů

V současné době není na území ČR zajištěna systematická odborná konzervátorská a restaurátorské péče o novodobé dokumenty. V síti knihoven neexistuje specializované pracoviště zabývající se dlouhodobě touto problematikou. Obdobná situace je i v oblasti restaurování historických dokumentů. Existuje jediné specializované pracoviště (NK ČR), jehož kapacita je nedostatečná, ostatní se specializují spíše na jiné typy objektů (muzejní předměty) a restaurováním knih se zabývají okrajově. Nedostatečné kapacity pro restaurování a konzervaci knihovních dokumentů by mělo pomoci řešit vytvoření mezioborového metodického centra restaurování a konzervace knihovních fondů. V první fázi budou navrženy potřebné metodiky, které budou ověřeny na stávajících restaurátorských a konzervátorských pracovištích, a bude navržena koncepce metodického centra. Lze uvažovat dvě varianty, jednak vytvoření velkého centralizovaného pracoviště, které by zajišťovalo restaurování a konzervaci pro konzervační knihovny, příp. pro další instituce, nebo distribuovaného pracoviště založeného na posílených již existujících restaurátorských a konzervátorských pracovištích.

V podmínkách knihoven a paměťových institucí v ČR je druhý, distribuovaný model výhodnější, protože bude možné plně využít specializace restaurátorských pracovišť podle typů dokumentů. Metodické centrum by mělo úzce spolupracovat s Národním archivem a sítí archivních restaurátorských pracovišť. Jednotlivá pověřená restaurátorská pracoviště by tvořila dílčí centra kompetence pro daný typ dokumentu a soubor specifických postupů. V rámci své kompetence budou odpovědná za tvorbu a aktualizaci metodik, zpracování odborných posudků a doporučení a budování příslušné části centrální evidence výskytu sbírek daných dokumentů podle své specializace.

V rámci realizace Koncepce a výše uvedeného projektu NAKI II bude zpracován podrobný návrh Mezioborového metodického centra restaurování a konzervace využívající údaje z prováděných průzkumů fondů i dotazníkových šetření. Návrh by měl sloužit jako podkladový materiál pro realizaci v následujícím období.

V návaznosti na potřebu vybudování Mezioborového metodického centra restaurování a konzervace novodobých knihovních dokumentů a řešení rozvojových plánů spočívajících rozhodujícím objemem v rezortu kultury konzervace knihovních dokumentů vzniká i potřeba po jeho adekvátním prostorovém zabezpečení. Vzhledem k tomu, že v současné fázi rozpracování dílčího úkolu Koncepce rozvoje knihoven do roku 2020 je zřejmé, že i pro oblast systematické péče o trvalé uchování a zpřístupnění papírových památek bude potřeba zajistit adekvátní prostor, nabízí se v případě využití adekvátního prostoru řešit problematiku péče o novodobé fondy v širším spektru činností:

- I. Vybudování odkyselovacího pracoviště. Deacidifikace je součástí dalších konzervátorských a restaurátorských činností, které nejsou v ČR provozovány v míře odpovídající množství ohrožených památek.
- II. Součástí provozu by mělo být centrální pracoviště pro ochranu knižních fondů plnící jak funkci poradenskou pro 99 procent knihoven, které konzervátory ani restaurátory nemají, tak i funkci řídicí pro soustavu praktické péče o ohrožené papírové fondy – konzervace a restaurování papíru, knižních vazeb, výroba převazeb, ochranných obalů.
- III. Etablování plnohodnotného pracoviště výzkumných a vývojových laboratoří řešící vysoce kvalifikované výzkumné úkoly přesahující naše území.
- IV. Výroba ochranných obalů dle současného modelu spolupráce s dalšími paměťovými institucemi. Toto pracoviště musí být vybaveno sklady pro uložení lepenky archivních kvalit a funkčním plotterem.
- V. Mobilní pracoviště první pomoci při živelných katastrofách. V rámci pracoviště by mělo být dostupné potřebné vybavení (igelitové folie, pytle, filtrační papíry, přístroje jako čerpadla, odvlhčovače, elektrocentrály atd.) a případně i stroje zmenšující dopady katastrofy (mobilní vakuová komora, mobilní vysoušeče atd.)

3. 4. 7. Obnovení x zavedení Národního programu centrální ochrany a prevence živelných pohrom

V rámci úsporných opatření a přesunů míst v rámci příprav projektu Národní digitální knihovna bylo transformováno místo koordinátora národního programu ochrany knihovních fondů do podoby koordinátora digitalizačních aktivit. V současné době se však díky nepřipravenosti jednotlivých institucí na živelnou katastrofu (ve srovnání s lety 1997 a 2002) jeví jako podstatné toto místo, respektive program znovu obnovit. Problematická situace je zejména v oblasti krizových směrnic, které buďto nejsou aktualizované či vůbec neexistují. Pokud existují, je jen malé povědomí zaměstnanců o daných pravidlech chování. Kolečka Modrého štítu nejsou mnohdy v institucích vylepena v příslušných prostorách a obsahují

zastaralé informace. Knihovnám nejsou k dispozici aktuální kontakty na blízkou pomoc při stěhování, mražení apod. Každá instituce by přitom měla mít jasný a všem dostupný evakuační plán pro nejvzácnější předměty a objekty šitý tzv. na míru tj. přizpůsobený dané lokalitě, skladu a umístěném fondu. Všichni pracovníci by měli být s těmito dokumenty řádně seznámeni, podobně jako tomu je u pravidel BOZP. Obnovené pracovní místo národního programu centrální ochrany a prevence živelních katastrof/pohrom by mohlo mít následující úkoly a kompetence:

- I. centrální místo pro tvorbu závazných dokumentů a doporučení – dopracovat a rozšířit stávající krizový plán, směrnice
- II. centrální komunikační místo v NK ČR, OOKF s vazbou na kraje (krajské knihovny?)
- III. sběr a analýzy údajů pro MK ČR a další zřizovatele
- IV. organizace „předsmělnění“ skladů, mraziřen, sušáren v krajském a celorepublikovém měřítku
- V. tvorba pomůcek, zásoba ochranných a záchranných pomůcek
- VI. organizovat praktické instruktáže/workshopy v knihovnách – „reálné vyzkoušení situace v praxi“ – aby při reálné katastrofě pracovníci věděli, co dělat a v jakém pořadí

4. Financování cílů koncepce

Trvalé uchování tradičních textových dokumentů je závislé na kontinuálním financování příslušných aktivit a investičních akcí. Finanční náklady by měly být hrazeny částečně ze státního rozpočtu, z prostředků EU, FM Norska nebo bude možné získat finance prostřednictvím PPP projektů. Ty by se mohly uplatnit zejména při pořízení technologických provozů, které by knihovny využívaly na základě dotací z rozpočtu. Dalším zdrojem financování budou dotační programy a rozpočty institucí. Ze státního rozpočtu by se měly hradit náklady spojené s realizací koncepce, jak je k tomu uvedeno ve vazbě na Státní kulturní politiku, resp. její implementaci.

4.1. Požadavky na státní rozpočet, finance EU, FM Norska a PPP projekty

Uvedené zdroje bude výhodné využít především v případě výstavby nebo rekonstrukce depozitářů, nebo v případě dodatečného vybavení skladových prostor nebo studoven klimatizací. Speciální pozornost si zaslouží pořízení technologie pro odkyselování.

4.2 Požadavky na dotační programy

Dotační programy budou využívány pro financování projektů jednotlivých institucí. Aby bylo možné organizovat PPP projekty, bude třeba umožnit realizaci víceletých projektů. Touto formou se budou financovat zejména projekty zaměřené na restaurování, výrobu ochranných obalů, odkyselování a jiné, finančně náročné činnosti. Pro tyto činnosti by měly být využívány stávající dotační programy (VISK, Knihovna 21. století, Integrovaný systém ochrany) a případně vytvořen nový program zaměřený na oblast ochrany a trvalého uchování textových dokumentů.

4.3 Aktivity financované z rozpočtů institucí

Rozpočty institucí budou využívány pro zajištění provozu vlastních pracovišť zaměřených na restaurování, výrobu obalů apod.

4.4 Vazba na Plán implementace státní kulturní politiky 2015-2020

Jednotlivé úkoly vycházející z této části Koncepce rozvoje knihoven 2017 – 2020 jsou rovněž zahrnuty v strategickém dokumentu Ministerstva kultury ČR Státní kulturní politika 2015 - 2020, včetně její implementační části nazvané Plán implementace státní kulturní politiky 2015 – 2020. Řešené činnosti jsou v ní definované tímto způsobem: „Knihovní fondy vytištěné na kyselém papíře jsou ohroženy postupným rozpadem nosiče, což ohrožuje jejich využití pro budoucí generace. Jedná se o aktuální a složitý problém, který se týká podstatné části kulturního dědictví. Je proto nezbytné podporovat rozvoj nových metod konzervace a restaurování a vytvořit dostatečné technické i finanční kapacity pro hromadné odkyselování knihovních fondů. Od roku 2010 probíhá v rámci podprogramu VISK 7 odkyselování nejkyselejších, průzkumem vybraných, vzorků knih v zahraničí. Byl proveden průzkum trhu

dostupných technologií pro hromadné odkyselování knihovních a archivních dokumentů a jejich vyhodnocení. Díky tomu je dnes možné namodelovat a zabezpečit postup odkyselování tak, aby se předešlo ztrátám originálů. Vzhledem k delším dodacím lhůtám technologie pro hromadné odkyselování na jedné straně a nutnosti započít proces samotného odkyselování neodkladně na straně druhé, se jeví jako optimální varianta v první fázi od roku 2016 zahájit odkyselování ve větším měřítku v zahraničí – nákup služby (v České republice zajistit průběh procesů přípravy a výběru knih k odkyselování, jejich evidenci, vyhodnocování, měření hodnoty pH atd.) a souběžně s tímto krokem zpracovat projekt instalace odkyselovacího zařízení do projektu zřízení Mezioborového metodického centra konzervace novodobých dokumentů a zahájit jeho provoz na podzim 2017. Zamezí se tak akutní hrozbě ztráty originálu, nakupovaná služba prověří procesy na straně Národní knihovny a zajistí se přechod na vlastní zabezpečení hromadného odkyselování postižených fondů knihoven, církevních sbírek, muzeí, archivů a jiných sbírkotvorných institucí. V rámci Koncepce trvalého uchování knihovních fondů tradičních dokumentů v knihovnách vzniknou standardy pro bezpečné uložení a ochranu knihovních fondů pro různé typy knihoven.“ Jednotlivé části, do značné míry kryjící se s cíli koncepce, jsou vyjádřeny i v rovině finančních nákladů:

<i>Implementace</i>	<i>Upřesnění / fáze</i>	<i>Rok plnění</i>	<i>Dopad na státní rozpočet [Kč]</i>	<i>Implementující subjekt</i>
3.3.1.A: Projekty v oblasti digitalizace	Alokace IROP	2016	60 000 000	Ministerstvo kultury, Ministerstvo vnitra
		2017	150 000 000	
		2018	150 000 000	
		2019	50 000 000	
		2020	50 000 000	
3.3.1.B: Digitální knihovna	Alokace IROP	2016	50 000 000	Ministerstvo kultury, Ministerstvo vnitra
		2017	50 000 000	
		2018	50 000 000	
		2019	50 000 000	
		2020	50 000 000	
3.3.1.C: Realizace Koncepce trvalého uchování knihovních fondů tradičních dokumentů v knihovnách České republiky	1. Zpracování studie mapující podmínky vybudování a provozu fyzické depozitní knihovny	2016	200 000	Ministerstvo kultury
	2. Získání finančních prostředků a pozemků pro budování knihovny	2017	200 000 000	Ministerstvo kultury
	3. Prosazení depozitního ukládání v systému českých knihoven včetně legislativních úprav	2019	100 000	Ministerstvo kultury
3.3.1.D: Založení mezioborového metodického centra konzervace novodobých dokumentů včetně centrálního pracoviště pro odkyselení knihovních fondů	Zahájení odkyselování formou služby v zahraničí	2016	92 000 000	Ministerstvo kultury
	Projekt instalace odkyselovacího zařízení v Národní knihovně	2017	117 000 000	

	Provoz linky	2018	25 800 000	
		2019	25 800 000	
		2020	25 800 000	
3.3.1.E: Zpracovat standardy pro bezpečné uložení a ochranu knihovních fondů pro různé typy knihoven		2016	100 000	Ministerstvo kultury, kraje

Některé z aktivit předkládané koncepce – například reálné zprovoznění centrální depozitní knihovny či vybudování Mezioborového metodického centra restaurování a konzervace novodobých knihovních fondů – není možné realizovat bez velkých investičních prostředků v řádech stovek milionů. Přesné hodnoty, včetně vyčíslení struktury jednotlivých nákladů, jsou předmětem odborných studií vytvoření obou pracovišť, které jsou předmětem realizace této koncepce. Výše uvedené hodnoty se tak mohou změnit. Finanční krytí relevantní pro trvalé uchování tradičních knihovních dokumentů se objevuje i v dalších částech implementace Státní kulturní politiky, například v úsecích věnovaných akvizici knihovních fondů.

5. Navrhované aktivity pro období 2018 – 2020

5.1. Plán aktivit na rok 2018:

- I. Dopracovat studii k vybudování Centrální depozitní knihovny
- II. Prověřit možnosti aktualizace tzv. Koleček první pomoci a možnosti jejich distribuce
- III. Vstoupit do jednání s vedením NPÚ ohledně vizí na ochranu knižního dědictví uloženého na památkových objektech
- IV. Zapojit další instituce do systematických průzkumů fondů
- V. Realizovat projekty VaV zaměřené do sledované oblasti
- VI. Vyhodnotit dotazník zasláný k oblasti správy a ochrany fondů a toto hodnocení přestavit odborné komunitě

5.2. Plán aktivit na rok 2019 (plán bude aktualizován dle činností provedených v roce 2018):

- I. Dopracovat studii směřující k budování Mezioborového centra konzervace novodobých knihovnických dokumentů
- II. Postupně zapojovat další instituce do systematických průzkumů novodobých fondů
- III. Jednat s pracovišti Ministerstva kultury ČR o vytvoření specializovaného dotačního programu či transformaci mechanismů VISK na podporu jednotlivých kroků směřujících k trvalé ochraně bohemikálního kulturního dědictví
- IV. Komunikovat zejména s krajskými knihovnami o vytvoření centrální depozitní knihovny
- V. Realizovat projekty VaV zaměřené do sledované oblasti
- VI. Posilovat vybavení konzervátorských a restaurátorských pracovišť v Národní knihovně ČR, krajských a specializovaných knihovnách

5.3. Plán aktivit na rok 2020 (plán bude aktualizován dle činností provedených v roce 2019):

- I. Pokusit se navýšit výdaje na odkyselování knihovnických fondů včetně zapojení více krajů
- II. V návaznosti na předchozí bod jednat se zástupci slovenských institucí v budování společného pracoviště
- III. Vyhodnotit plnění cílů této koncepce
- IV. Realizovat projekty VaV zaměřené do sledované oblasti
- V. Realizovat první společné ucelené projekty za spolupráce s vysokými školami
- VI. Pokračovat v partnerstvích navázaných s muzejními a galerijními knihovnami, popřípadě i s jejich spolky.

6. Samostatná část koncepce – ochrana zvukových dokumentů ohrožených degradací nosiče

Ochrana, digitalizace a zpřístupňování zvukových dokumentů: aktuální situace v ČR a návrhy řešení

Úvod

Zvukové dokumenty jsou nedílnou součástí sbírek a fondů řady paměťových institucí. Nesou nejen hudební obsah, ale také mluvené slovo nebo další zvukové záznamy. Mnohdy jde o unikátní a neobyčejně historicky, obsahově nebo interpretačně cenné nahrávky, které bohužel do dnešní doby nejsou uspokojivě komplexně evidované. Nezanedbatelná část nosičů je však fyzicky za hranicí své životnosti: záznam zvuku degraduje, nelze ho přehrávat a hrozí jeho definitivní ztráta. Mimo jiné i z těchto důvodů je značná část našeho kulturního dědictví nepřístupná a tedy pro vzdělávací, kulturní, socializační a jiné funkce nevyužitelná. Některé instituce u nás si uvědomily tyto skutečnosti a samy zahájily digitalizaci. Jednotlivé již existující projekty však nelze jednoduše integrovat do vyšších celků. Proces obnáší řadu nutných kroků nikoliv jen technického rázu (viz jednotlivé teze). Tyto činnosti dosud nejsou koordinovány, probíhají nesystematicky a tedy i neefektivně a nemají výraznější podporu ze strany státu. Současná situace je pocítována stále více jako problém, který dosud není uspokojivě vyřešen a to ani poté, kdy byla v roce 2015 Moravská zemská knihovna v Brně (MZK) oficiálně pověřena vykonávat funkci metodického a koordinačního centra díky provozu Virtuální národní fonotéky, portálu, který má na jednom místě soustředit informace o obsahu, stavu a lokaci konkrétních nahrávek, včetně informace o existenci digitální verze. Jedním z cílů MZK by mělo tedy být suplovat alespoň do určité míry funkce neexistující instituce typu „národní fonotéka“, s jejímž ustanovením ve fyzické (institucionální) podobě zřejmě není výhledově možné počítat.

Předkládaný dokument stručně **shrnuje okruh hlavních souvisejících problémů a naznačuje způsoby jejich řešení**. Detailně jsou problémy, cesty k jejich řešení, plány a výstupy rozpracovány v návrhu Koncepce pro ochranu, digitalizaci a zpřístupňování zvukových dokumentů v České republice, který vznikl jako dílo skupiny dobrovolných odborníků v roce 2015 soustředěných kolem MZK.

Sumarizace hlavních tezí

1. Zvukové dokumenty jsou nedílnou součástí národního kulturního pokladu.

Je proto třeba o ně náležitě pečovat tak, aby jejich obsah zůstal dlouhodobě zachován a zpřístupněn i budoucím generacím. V mnoha případech to vzhledem k fyzické degradaci nosičů záznamů lze zajistit dnes již jejich neodkladnou kvalifikovanou digitalizací. Tento proces je náročný nejen ekonomicky, technologicky a z hlediska pracovních kapacit, ale také v mnoha

dalších aspektech. V ČR dosud neexistuje instituce, která tuto oblast zastřešovala koncepčně, organizačně a metodologicky na národní úrovni. Myšlenky na vybudování národní fonotéky přitom nejsou nijak nové a je rozhodně žádoucí na ně navázat a dospět konečně k uspokojivému řešení. **Bez koncepčního řešení a koordinace na národní úrovni a bez spolupráce celého spektra institucí (včetně komerčních) a bez odborníků (včetně soukromých sběratelů), kteří budou schopni navázat na dosavadní aktivity a na zkušenosti ze zahraničí, však nelze tuto cennou oblast našeho kulturního dědictví spolehlivě a dlouhodobě uchovat.**

2. ČR má bohužel v této oblasti značné zpoždění za situací v zahraničí.

Je to zaviněno mnoha důvody, které zde nelze rozebírat. Vzhledem k nízké úrovni stavu zpřístupňování metadat o české produkci zvukových dokumentů dosud neexistuje ani jejich kompletní diskografie. Nelze se připojit do mezinárodních projektů typu Europeana Sounds (<http://www.europeanasounds.eu/>) apod. ČR tvoří v tomto smyslu na mapě Evropy prázdné místo, jak bylo komentováno na konferenci IASA v Kapském městě 2014. Přitom bychom se rozhodně měli čím prezentovat a chlubit a zájem ze strany zahraničních partnerů byl jasně deklarován. **Naše ochota, ale zejména všestranná způsobilost poskytovat data o zvukových dokumentech do dalších systémů jak českých, tak zejména světových (Europeana), bude prezentací našeho kulturního dědictví a vizitkou naší péče o ně. Povede ovšem mj. také k možnostem získávat finanční prostředky z programů EU.**

3. Výsledky první fáze průzkumu provedeného v MZK o stavu evidence a zpracování sbírek zvukových dokumentů ukazují, že je třeba primárně věnovat pozornost oblasti evidence a zpracovávání (katalogizace). Tato oblast má dvě roviny:

- a) Evidence celých sbírek. V současné době **neexistuje centrální evidence** a tedy ani povědomí o tom, kde všude se nacházejí sbírky zvukových dokumentů, jak jsou uloženy, zda je zajištěna jejich trvalá ochrana a v jakém jsou fyzickém stavu. Tuto otázku řešily terénní průzkumy, metodicky řízené z MZK a prováděné studenty FF MU v Brně. Bohužel ještě nejsou dokončeny. **Je třeba získat podporu na dokončení cílených a metodicky řízených průzkumů a na jejich kvalitní vyhodnocení, protože bez této prvotní evidence se nelze ubírat dál. V této oblasti lze podle dosavadních zkušeností počítat ve větší míře s vysokoškolskými studenty (vykonávání praxe, témata absolventských prací).**
- b) Evidence a zpracování obsahu vlastních zvukových dokumentů. Zdaleka **ne všechny instituce a to včetně těch nejdůležitějších, mají své sbírky zpracovány formou e-katalogů.** Dalším problémem je úroveň a kvalita a tedy také kompatibilita záznamů. Přesto, že jsou i pro zvukové dokumenty v ČR definovány knihovnické standardy již od počátku devadesátých let minulého století a mezinárodní standardy ještě podstatně déle, z mnoha důvodů je katalogizace v praxi nejednotná. Platí to dvojnásobně v institucích „neknihovnických“. Z provozních a mnoha jiných důvodů mají záznamy podstatné rozdíly v rozsahu údajů i ve způsobech jejich zápisu. Často jde o velmi stručnou evidenci, vycházející vstříc různým požadavkům i laiků - záznamy tak

postrádají důležité atributy, zejména jednoznačné identifikátory nosiče (např. matriční a katalogová čísla). *Je třeba urychleně zahájit plošně práce na katalogizaci a to zejména ve všech významných sbírkách a doplnit ji i čerpáním z relevantních diskografických pramenů. Této činnosti se nejlépe ujmou knihovníci, kteří s ní mají dlouholetou praxi. Je třeba standardy používané v knihovnách prosadit do praxe jako normy, závazné nebo alespoň silně doporučené pro všechny typy institucí (archivy, muzea atd.). Na to musí navazovat finanční podpora institucím, v nichž bude třeba záznamy zrevidovat, doplnit, či dokonce nově pořídit. Většina sbírkových institucí má knihovnu, která je schopna tyto činnosti zastřešit, obvykle však nedisponuje dostatečným počtem pracovníků a nemůže tyto činnosti provádět bez vnější pomoci.*

4. Součástí ochrany musí být vytvoření doporučení a interních směrnic pro postupy manipulace, ukládání a dlouhodobé péče o původní fyzické nosiče. V této oblasti je možné navázat na doporučení a standardy ze zahraničí, zejména na technické standardy IASA TC-05 vydané Mezinárodní asociací IASA (<http://www.iasa-web.org/>). *Je třeba rozšířit znalosti těchto norem a usilovat o jejich závaznost pro všechny typy paměťových institucí v ČR.*

5. Některé naše instituce již zvukové dokumenty zdigitalizovaly či je digitalizují. V minulosti digitalizované zvukové dokumenty však samy začínají být ohroženy degradací médií (zejm. CD). V ČR bohužel **neexistuje možnost zjistit na jednom místě zda, kde, kdo a jak digitalizaci uskutečnil.** Může se tak stát, že dochází ke zbytečné duplicitě prací. To nezbytně vede k plýtvání státními prostředky a k tříštění sil. *Je třeba zajistit centrální on-line evidenci již digitalizovaných dokumentů na území ČR a to včetně u soukromých sběratelů a komerčních subjektů (např. Supraphon). Sdílení informací povede ke značné úspoře kapacit všech druhů. Tuto úlohu **národního agregátora** by mohla plnit (a již nyní částečně plní - tj. úměrně k počtu zapojených institucí) VNF. Je však třeba rozvíjet další potřebné funkčnosti portálu tak, aby mohl důstojně reprezentovat naše zvukové dědictví a umožňovala efektivní sdílení dat.*

6. Sbírky zvukových dokumentů nepředstavují zdaleka jen nosiče typu vinylových či LP desek. Jde také o historické nosiče a způsoby nahrávání zvuku. **Předmětem digitalizace se proto musejí stát všechny typy zvukových nosičů:** fonoválčky, gramodesky, ocelový drát, zvukové pásy atd. Některé z nich však přednostně vzhledem k degradaci záznamové vrstvy, která ohrožuje řadu nahrávek zničením. Dalším kritériem musí samozřejmě být jejich výjimečnost a to z různých hledisek. Je třeba pamatovat na to, že jde nejen o hudební historii, ale také o oblast mluveného slova – tedy jazykové kultury, zvyků, tradic apod. *Do této fáze bude třeba zapojit muzikology, historiky, a další speciality, kteří mohou obsah kvalifikovaně posoudit a stanovit priority. Stejně tak bude třeba zvukových specialistů, kteří umí pracovat se staršími nosiči a zařízeními, která se již z větší části nevyrábí a zajistí jejich šetrný přepis podle mezinárodních standardů.*

7. Jak je zřejmé, bude třeba do celého procesu **zapojit celou řadu aktérů** z různých oblastí působení. Vzhledem k tomu je třeba zvýšit celkové společenské povědomí o problematice zvukových dokumentů. Zejména však jde o **zajištění potřebné úrovně informovanosti, právní, počítačové a informační gramotnosti aktérů** v oblasti metodik a konkrétních standardů, znalostí postupů technického rázu apod. *Pro zabezpečení těchto podmínek bude třeba připravit a uskutečnit **vzdělávací semináře**, začlenit problematiku do curricula s cílem zajistit dané specialisty a školitele a podle potřeby pokrýt celou republiku. Dále je třeba počítat s účastí hlavních aktérů na workshopech a konferencích jak v tuzemsku, tak v zahraničí.*

8. Základní **technologické předpoklady** je třeba vnímat v několika rovinách:

- a) Pro roli národního agregátora dat jsou již určitým způsobem ve Virtuální národní fonotéce tyto předpoklady zajištěny. Otázkou je však další provoz a rozvoj portálu (viz výše) a to i s ohledem na očekávané velkou časovou náročnost spolupráce s dodavatelem dat. Neopomenutelnou otázkou je **dlouhodobé uchování dat**, tj. stanovení vhodných datových a metadatových formátů a zajištění vhodného úložiště. V tom je třeba navazovat zejména na zkušenosti a doporučení ze zahraničí (viz zejména mezinárodní organizace IASA).
- b) Další rovinu představuje technologické vybavení dodavatelů dat, tedy vhodné tj. standardizované SW vybavení samotných institucí včetně strojového rozhraní pro komunikaci s plánovaným národním agregátorem.
- c) Významnou částí je kvalitní technologické vybavení pro vlastní digitalizaci, které je však velice finančně náročné. Vzhledem k tomu, že ho bude většina institucí využívat pouze po určitou dobu, je efektivní uvažovat spíše o službě, kterou by mohly zajišťovat jen některé instituce či dodavatelé.
- d) Poslední a neméně důležitou částí digitalizačních aktivit je zpřístupnění zvukových dokumentů veřejnosti v souladu s ustanoveními autorského zákona. Jen tak je možné prokázat smysluplnost všech výše uvedených aktivit.

K dosažení potřebné technologické úrovně a vybavenosti bude opět třeba široké spolupráce všech aktérů, ale hlavně smysluplné rozdělení kompetencí a účinná podpora ze strany státního rozpočtu. Je třeba vytvořit tzv. „kompetenční centra“ pro jednotlivé činnosti s poskytováním poradenské činnosti (v souladu s koncepcí MK ČR).

Závěr

Zvukové kulturní dědictví a jeho ochrana je dlouhodobým dluhem ČR. MZK zřejmě nemá na plnění funkce národního koordinátora, metodika atd. kapacity. Virtuální národní fonotéka již druhým rokem zcela stagnuje. Tuto situaci by bylo vhodné řešit tak, aby nedocházelo k dalšímu odkládání nezbytných kroků, které mohou vést k záchraně obsahu zvukových dokumentů.

Implementace Koncepce rozvoje knihoven v ČR na léta 2017–2020 – zvukové dokumenty

Úvod - shrnutí stavu ke konci roku 2017:

V roce 2017 se pracovní komise v oblasti zvukových dokumentů (ZD) mohla sejít jednou, kdy byly vyhodnoceny aktivity v minulém období a diskutovaly se potřebné kroky k nápravě. Následně byly členy komise zaslány podněty. Moravská zemská knihovna (MZK) z kapacitních i finančních důvodů nemohla práce koordinovat a zastřešit. Reálně se tedy v roce 2017 tým pracovníků komise zúžil na jednoho odborníka z Národního muzea (NM) a jednoho z Národní technické knihovny (NTK). Koncem roku 2017 probíhají konkrétní aktivity k předání agendy Virtuální národní fonotéky (VNF) z gesce MZK do působnosti NTK.

4.4 Uchování národního zvukového dědictví

4.4.1 Zpracovat a naplňovat koncepci ochrany a zpřístupnění zvukových dokumentů jako významné součásti kulturního dědictví

V roce 2017 nedošlo k žádnému koncepčnímu rozpracování ze strany MZK. Bylo tedy přistoupeno několika odborníky ke zpracování samostatného pilotního dokumentu po vzoru *Koncepce trvalého uchování a zpřístupnění tradičních textových dokumentů* - ten je v první, stručné verzi přiložen k tomuto materiálu. Obsahově je ale koncepce již částečně naplňována jednotlivými institucemi, v jednotlivých bodech a úrovních.

4.4.2 Dotační programy MK rozšířit o podporu ochrany zvukových dokumentů,

Ze pomoci odborných garantů se již nyní podařilo rozšířit VISK 5 a VISK 7 o možnost rekatalogizace gramofonových desek (nově 2016), resp. o možnost digitalizace standardních šelakových desek (nově 2018). Určité kroky předcházející možnosti ochranného reformátování desek v rámci VISK 7 bylo nutné financovat za pomoci projektu Knihovny Akademie věd (KNAV) ve VISK 1 *ProArc - podpora zvukových dokumentů*. Tento krok umožní zpracovávat digitalizované dokumenty za pomoci systému ProArc a umožní vytvářet do Národní digitální knihovny balíčky podle nově vzniklého standardu Národní knihovny ČR (NK) *Definice metadatových formátů pro digitalizaci zvukových dokumentů 0.3. (2017)*. Koncepční podpora NK a KNAV umožní záchranu, zpracování a archivaci těchto historických nosičů.

V následujících letech je nezbytně nutná aktivizace dalších institucí s možností rozpracování jednotlivých oblastí i s využitím programů VISK. V rámci rozšiřování spolupráce institucí, resp. prohloubení vědomostí a vytváření adekvátních nástrojů bude tedy třeba zajistit střednědobý a kontinuální nárůst finanční podpory v daných oblastech (viz níže).

Podpora ochrany zvukových dokumentů v programech VISK

(finanční nároky uvedeny v samostatné tabulce-viz níže, v tis. Kč)

VISK 1

Vývoj nových funkcionalit VNF a metadatového standardu s ohledem na specifika diskografických dat (spolupráce NTK a NM). Vývoj funkcí v Krameriovi s ohledem na specifika ZD (víceúrovňovost, integrace zvuku apod.) zejména s ohledem na uživatele. Rozšíření oblasti koncepční péče na další typy ZD včetně „digital born“.

Pozn. V roce 2019 by mělo být věnováno na rozvoj VNF 500 tis.Kč a 500 tis.na rozšíření NDK–Kramerius o balíček „Gramodesky“. V roce 2020 pak opět 500 tis.Kč na rozvoj VNF.

VISK 2

Edukace v celé oblasti problematiky ZD tj. od evidence a katalogizace k ochraně, digitalizaci a zpřístupnění.

VISK 3

Rozšíření možnosti o koncepční kroky v oblasti standardů a doporučení v oblasti zvukových dokumentů v rámci dlouhodobé archivace ideálně s přesahem o vývoj nástrojů pro jejich import a archivaci

VISK 5

Rekatalogizace vybraných fondů zvukových dokumentů jako jediná cesta k adekvátní evidenci umožňující sdílení dat a prohlubující nutnou spolupráci paměťových institucí.

VISK 7

Ochranné reformátování zvukových nosičů, rozšíření na další typy audio nosičů (LP, CD, pásy, audiokazety....) z důvodů jejich potřebné ochrany

Návrh finanční podpory oblasti ZD v programech VISK

v tisících Kč	<u>2018</u>	<u>2019</u>	<u>2020</u>
VISK 1	0	1000	500
VISK 2	50	50	50
VISK 3	0	200	1000
VISK 5	75	150	200
VISK 7	200	300	500

4.4.3 Vybudovat v Moravské zemské knihovně (ve spolupráci s Národním muzeem, resp. Českým muzeem hudby, příp. Moravským zemským muzeem) metodické a digitalizační centrum pro záchranu zvukových dokumentů

S odkazem na úvod lze konstatovat, že koncepční a systematické budování metodického pracoviště uskutečňuje nyní pouze Národní muzeum a to bez jakékoliv aktivní spolupráce s ostatními institucemi, za finanční podpory v rámci institucionální peněz NM. Národní muzeum jako jediné využilo možnosti podání projektu NAKI (*Nový fonograf: naslouchejme zvuku*

historie. Vytvoření postupů a nástrojů pro evidenci, digitalizaci, zpřístupnění a dlouhodobou ochranu zvukových záznamů na historických nosičích v paměťových institucích), který jako jediný řeší metodické pomůcky pro paměťové instituce ČR a vytváří specializované pracoviště pro digitalizaci fonografických válečků a gramofonových desek.

4.4.4 Vybudovat dlouhodobé uložení pro uchování a zpřístupnění zvukových dat

Zdá se nyní nemožné realizovat úkol v nadcházejících dvou letech. V rámci zmíněného projektu NAKI je snaha provést studii ze strany NK, zda by bylo možné LTP uložení v NK rozšířit o dlouhodobou archivaci zvukových dokumentů, nicméně NK nebyla toto v roce 2017 schopna garantovat. Byl ale vytvořen standard NDK pro gramofonové desky, který je prvním krokem k dlouhodobé archivaci.

V letech 2018 až 2020 bude nutná podpora k vybudování či rozšíření stávajícího stavu o možnost dlouhodobě archivovat ZD.

Financování by mělo proběhnout mj. v rámci programu VISK 3 (viz tabulka bod 4.4.2)

4.4.5 Provozovat a rozvíjet portál Virtuální národní fonotéka (VNF), zpřístupnit obsah v systému knihoven

Z důvodů pasivního přístupu MZK k rozvoji VNF bylo přistoupeno ke kroku získat portál VNF a zapracovat ho do činností NTK. Tam dostane technickou podporu, bude rozvíjen ve spolupráci s NM a umožní zapojeným institucím využívat možnosti archivace digitalizovaného obsahu či dalších služeb, které NTK bude koncepčně a aktivně rozvíjet.

Financování by mělo proběhnout mj. v rámci projektů VISK 1, 2, 5 (na rozvoj VNF v NTK - viz bod 4.4.2).

Závěr:

Průběh prací na implementaci *Koncepce rozvoje knihoven v ČR na léta 2017–2020* v oblasti zvukových dokumentů není zatím uspokojivý. Bude třeba znovu nastavit zaměření a úkoly institucí v oblasti zvukových dokumentů a z toho vyplývající kompetence vč. kompetence odborníků v dané oblasti. Věcná a realistická spolupráce Moravské zemské knihovny s Národní technickou knihovnou, Národní knihovnou a Národním muzeem je nutná a přinese jistě dobré výsledky.

V danou chvíli je potřeba se jasně postavit k navrhovaným úkolům viz níže a určit zodpovědnou instituci/instituce, které danou problematiku začnou neodkladně řešit. Včetně kontroly ze strany MK ČR a ÚKR.

Návrhy k řešení:

- 1) Znovu aktivizovat pracovní skupinu pro ZD za podpory UKR**
- 2) Iniciovat a zajistit dokončení průzkumu v oblasti ZD a jeho následné vyhodnocení s návrhy konkrétních řešení ve smyslu stanovení priorit k záchranné digitalizaci.**
- 3) Podporovat rozvoj VNF jakožto sektorového agregátora v oblasti ZD**

- 4) Vytvořit Radu pro VNF jako poradní orgán pro NTK a NM.**
- 5) Zajistit doplňkové financování z programů VISK dle návrhu v článku 4.4.2**
- 6) Rozpracovat koncepci ochrany a zpřístupnění ZD do větších detailů pro jednotlivé činnosti a stanovit priority.**